

Erasmus+

SIĆARIMASKO LIL VAS TERNE ROMANE

BUCHARA VASH EDUKACIJA PAL MEDIE

Erasmus+

Kofinansirimo katar o
Erasmus+ programo
le Evropake Unijatar

So arakhen ande kado lil

Lista pe terminura	3
Angluni vorba	4
So si medijako dzanipe?	6
Sostar si importantno e edukacija pal medii?	8
Edukacija pal medie	9
E influenza katar o valoro le medijako, o atitudo thaj o stereotipo	16
Le medii ande edukativno proceso	17
Sar te ginavas o mesajura katar le medii	17
Edukacija pal le medii le ternencar katar le minoritetongere grupe	18
Elementura save si kotor katar e komunikacija	20
Participacia	20
Kredibiliteto	20
Identiteto	21
Privatnost	21
Kompozicija	22
Sesija 1 – Pendzaipe maskhar le studentura	23
Sesija 2 – Le medii trujal e bersha / e digitalno vrama	24
Sesija 3 – Komunikacija kerdi kompjuterosa	26
Sesija 4 – Wikijournal-o	28
Sesija 5 – Sar funkcionil o rodimasko programo	30
Sesija 6 – Le informacii katar o interneto	33
Sesija 7 – O Risiko pa Interneto	35
Sesija 8 – Amaro online identiteto	37
Sesija 9 – Perzonalno prezentacija ando	39
Sesija 10 – Privatnost pa internet	41
Sesija 11 – Privatnost pa internet2 kotor	42
Sesija 12: Privatnost pa internet : Identifikacija pe risiko	43
Sesija 13: Sekuriteto pa interneto	45
Sesija 14: Lejbe informacie katar o internet	46
Sesija 15: So si copyright?	48
Sesija 16: Kontento	50
Bibliografija	51

Lista pe terminura

Avataro	Eelektroniski imazo savo reprezentuil nekas thaj shaj te ovel manipulirimo nekastar savo si les kompjutero
Blogo	Jekh web-patrin savi mothol personalna gindura, komentatura thaj linkura, video thaj fotografie kerde katar o manus (skritori) savo hramosarel kado blogo,
Komunikacija le kompjuterosa	Komunikacija savi si kherdi le kompjuteronca phangle ande jekh netvorko (drakhin) (e-mailo, diskusija, forumo po internet)
Cookies	Jekh kotor katar e dadoteka vaj dokumento savo si garavdo ki Lumaki Internet Drakhin, savi/o shaj te ovel putardi/drabardi katar jekh servero thaj ande kado dokumento si vi personalno informacie
Copyright	Jekh ekskuzivno legalno chachipen te keres keres kopii, te sikaves publicjno, te bikine, distribuirine jekh materijalo (sar na primer muzika, hramosardo lil vaj vareso aver)
Creative Commons	Jekh chachipe savo del shaibe le manushen te ulaven maskar lende dokumento savo von hramosarde, te ovel kopirimo, editirimo, paruvdo numa kana si kerdo kado svako drom trebal te ovel anavkerdo o originalno dokumento/manus anda savo si lino
Cyberbullying	Harasmento, mentalno maripen kerdo kompjuterenca pa interneto
Kritichno ginipen	Jekh hor analiza pal gindura thaj informacie save si prezentirime kas te shaj te crdes korkori jekh konkluzija/decizija

Angluni vorba

Ande agesesko dzivipe/trajo si jekh baro puchipe pe kodo so si e chachi informacij. Ande situacija kana si but nachache informacie, o dzandipen pe medie si e solucija pe kado problemo. Numa e edukacija/dzanipe pal medie chi shaj te resel pe kadi but sigo. E ageseskere literatura pal medie si organizirimi pe pansh teme: ternengi participacija, treningo le sikavnenge, suportto pe daja/dada, inicijative phangle politikasa thaj gindo bazirimo pe faktura. E terni generacija barili ande jekh digitalno, virtualno luma savi chi del len but dzanipe pe kodo sar te thon po than jekh etichno thaj efektivno akcija. Kadala neve medie si but diferentno katar e tradicionalna medie sar so si e gazete, Televizija vaj radio. Ande jekh rig o dzandipen pe medie chi si nevo koncepto, numa ande jekh komuniteto o prioriteto thaj e relevantnost pe kado koncepto si baro kana kerele pe jekh masivno diseminacija/ulavipe le informaciengo. Ke tradicionalno medie e masivno komunikacija si majbut centralizumi, thaj kado bishol ke i informacia si ulavdi maskar tikno numero katar e medie. Ada socialno medie, svako jekh manush shaj te ovel e baza le informacijaki thaj kadi informacia shaj te ovel ulavdi maskhar milionura aver manusha. Kado anda jekh rig del shaibe pal demokracija maskhar le medie, numa anda aver rig vazdel o risiko pe nachache (xoxavne) informacie thaj propaganda. Numa kana si ámen dosta dzanipe pe kado temato, e manusha shaj te prindzaren e informacie save si schache thaj kodola save si xoxavne.

O dzandipen pe medie si but important pe grupe save si konsidirime sar “dukhavne grupe”. Von si svako drom stigmatizirime kater e medie thaj si but bari propaganda thaj xoxavne informacie pe lende. Kado si but relevanto pe kadala grupe save nane len kvalitetno edukacija. O dzandipen pe medie si jekh kondicija vash funkcionalno participacija ande societoeto/amalipe.

Le infomacii thaj e tehnologija vash komunikacija (ICT) buxlarge o akceso pe informacie jekhe sistemosa savo inkerel as e informacie pa jekh thaj thaj vo le parupivasa (Interneto thaj Intraneto). Kadala tehnologie vazdine jekh nevi forma savi akharel pe medijativno relacie thaj komunikacie. Kadala tehnologije azutisarde o proceso pe globalizacija, o khetanipe thaj o paruvipe katar e idej thaj materijalura. Numa anda aver rig vazdinge ekskluzija, thaj aver socialno na-jekhipe. Majdur kado proceso andas khetanes but but informacie save si but phare te oven drzbarde katar e manusha. (Ranieri, 2011, p. 10).

Ages o interneto si than khote keren pes but aktivitetura. Paralelno vazdape jekh diskusija pal e rolja le internetoski thaj e medie ando dzivdipe le neve generacijengo. Sar ande svako socialno debata si uladve gindura. Jekh si e pozicija katar le Luddites pendzardi sar “apokaliptichno” savi dikhel e negativno impakto le mediengo ando trajo le ternengo (sar egzemplo ke e medie zuraren e violenca mashak e terne, vaj ke o kompjutero, o interneto thaj e socialna medie produkuin desocializacija). O dujto ekstremo si o gindo katar le “integririme” save phenen ke kadala neve medie produkuinen pozitivna rolje ande societeto thaj ke e neve generacie si len pobari intelektualno zor sar rezultato katar e neve medie.

Kado dokumento lel e maskharutni pozicija, thaj kamel te sikavel o riziko thaj o benefito (lachipe) katar le neve tehnologie thaj e rolja katar e edukacija pal medie thaj sostar kado si but vazno pe mediengo “kriticno, efektivno thaj objektivno” leibe. (Ranieri, 2011, pp. 11–12).

Kado dokumento sit e azutisarel le terne Romane buchara te zuraren pengoro dzanipe pe medie. Majdur si te sikavel o konceptno pe medijaki edukacija, le metodura thaj te del zhutipe le buchara saven keren bukji le Romenca. Kado dokumento si kherdo kar kotor katar jekh proekto “Na-formalno edukacija sar zutipe pe Socijalno Inklucija le Terne Romengi , Kotor II, implementirimo katar IRCA anda Albania, e Nacionalno Romengoro Centrumo (NRC) anda Makedonija, thaj e Aka- demika-245 anda Bulgaria. O projekto si suportirimo katar Erasmus + programo katar le Evropaki Unija.

O angluno kotor katar o dokumento del eksplanacija pal koncepto vash medijako dzanipe, bukijakere metode thaj sar te kerel pe bukji le terne Romenca. O dujto kotor sikavel o trening programo pe medijako dzanipe.

So si medijako dzanipe?

Anda amaro kompleksno trajo, chi shaj te funcionisaras bizo le medie. Aktivitetura sar draparipen, asunipen muzika, nevimata pal averasave akcii - sa kadala informacie avena katar le medii. But medie roden te cirden amari sama thaj te bishaven amenge mesajo. Sar rezultato pe kadi strategija dikhas zurales o impakto pe amaro trajo, socio-kulturno thaj psihicno nivelu. (Ranieri, 2011, p. 10).

E definicija vash medijako dzanipe si diferentno thaj buhli, numa e punktura save si phendine pe sa kadala diferentno definicie si o shaibe te roden informacie, te keren evaluacija, analiza, te xacaren, te kritikuin thaj te xamosaren informacie katar buteder medie. (Mihail-idis, 2009, p. 7). Jekh buxli definicia pe medijako dzanipe kam phenel ke si o kapaciteto te xacaren hor, avral thaj andral, o konteksto katar sa e medie, stampuimi, audi, video vaj aver formato (Smiler, 2014). Avere vorbenca, medijako dzanipe si jekh grupo katar diferentno hacaripen/dzanipen save shaj te oven implementirime pe svako media. E Nacionalno Asocijacija vash medijako dzanipe definiril kado koncepto sar "shaibe te analizirin, evaluirin thaj komunicirin informacia pe diferentno forme, stampuime thaj elektornska mesajura" (Smiler, 2014, p. 1).

"E medijakoro dzanipe sas te ovel le pharipe buteder komplikovano socijalna problemura. E medie sas dihle sar fundamentu ande chavorenge thaj societoskere problemura. E solucia sas te vazdel pe jekh edukativno programo pal medijakoro dzanipe. E sikavne trebal sine te nakhen jekh specijalno edukacija pe kado temato kas te vazdel pe lengoro dzanipen."

- Dafna Lemish, E shavore thaj le medii: Jekh globalno perspektiva, 2015

E bazicho definicija pal medijako dzanipe chi kerel referenca numa pal o ucho numero le mediengo numa vi pal aktivitetura save kadala medie si involvirime. Kado si o fundavno segmento ande jekh diferentno definicija pal medijako dzanipe" (Hobbs & Jensen, 2009, as cited in Bulger & Davison, 2018). Kodoleske shaj te cirdas konkluzija ke le medijako dzanipe si kombinacija katar ver-ver dzanipe, save si line ando koncepto le xamosaribasko kana kerel pe jekh mas komunikacija) Le Amerikaki Asocijacija pal edukacija vash medijako dzanipe (NAMLE) definuil o medijako dzanipe sar "dzanipe te roden, analizirinen, xamosaren thaj len akcie ande jekh sasti komunikacija" (Bulger & Davison, 2018, p. 3).

Savi si e karakteristika katar kadala duj definicie - lengiri sama si pal o responsabiliteto le manushengo. kadala kapacitetura save sas andime poupre chi si vareso so shaj te siklovas ande jekh ges. Kadala bukja trebal te oven kotor katar e generalno edukacija le manusheskiri.

Na but kodoleske, sar rezultato katar o vakeripe pal "korupticno influencia" le mediengo, le medijaki edukacija lel sama pal e rezistencija karing le medie. Kado sas kotor katar e lole thema dzi ko 1960, thaj anda aver phuvja pal kado bersh.

But ekspertura phenen ke andi Nacionalno Liderurengi Konferencija pal medijako dzanipe katar 1992 bersh sas adoptirimo o nevo koncepto/ paradigma pal medijako dzanipe savo phenel ke si o dzanipe te roden informacie, analizirinen, evaluirin thaj xamosaren mesajura ande diferentno forme. (NAMLE).

E definicija savi si but drom phendini ande Amerika si e definicija phendini katar amare participantura ando 1992 bersh ande komnferencija pal medijako liderstvo: E medijako dzanipe ande 21 vijeko thaj e edikacija pal lende. Kado del jekh plano sar te roden pes informacii, sar te analizirinrn pe, sasr te xamosaren pe mesajura ande jekh participativno formato - vash media save si stampime thaj kodola save si pa internetu.

Na but kodoleske, sar rezultato katar o vakeripe pal "korupticno influenza" le mediengo, le medijaki edukacija lel sama pal e rezistencija karing le medie. Kado sas kotor katar e lole thema dzi ko 1960, thaj anda aver phuvja pal kado bersh.

Te ovel tu dzanipe pal medie chi trebal te ikeres ande godi faktura thaj statistike pal le medie, aba te dzanes te pushen pushimata save si phangle le tematoso, pe kodo so dikhes, te shunes pe kodo so si phendino thaj te varekes tiro gindo. Len Masterman, o autoro katar Teaching the Media, phenel ke kodo dzanipe akharel le "krucijalno autonomo" vaj shaibe te gindis tire sheresa. Bizo kado fundamentalno dzanipe jekh manush chi biril te trail ando digniteto ande jekh demokratichno societeto. E definicija si paruvdi nekobor drom kash te arakhel pe jekh majbut zorali definicija pe medijako dzanipe ande konteksto pe edukacija le studentongi ko 21 veko. o CML's MediaLit Kit™ istemalkerel e buhli definicija (Thoman & Jolls, 2008, p. 42).

E medijako dzanipe shaj te ovel ulavdo pe kadala sekcije (Tuominen & Kotilainen, 2012, p. 13):

- "Artisticno thaj kreativno dzanipen: dzanipe pe drabarel, xramosarel thaj interpretuil o konteksto katar le medii. E studentura shaj te siklon kado numa kana xramosaren personalno teksto.
- Interaktivno dzanipen: jekh posibiliteto te keres komunikacija trujal o medie thaj posibiliteto te identifikuines e diferentno rolje katar e medii. Kado shaj te siklove kana keres jekh kolaboracija avere manushenca. O dzanipe pal interaktivno komunikacija sikavel ke san spremno te vakeres tiro personalno gindo.
- Kritichno analiza. Jekh dzanipe savo del shaibe te hacares o diferentno konteksto katar e medie. E studentura sjak te keren interpretacija thaj evaluacija katar e forme thaj konteksto.
- Dzanipe pal sekuriteto. Kado si jekh dzanipe savo del shaibe te arakhes solucija pa problematichno situacije. Kana si puchipe pal sekuriteto pa interneto si te les sama pal varekaskere personalno informacie thaj privatnost kas te na oven uladve leskere/lakere informacie avere manushenca."

Si vazno te phenas ke o konektso le mediengo bajrol, sostar len pes ave tehnikane kvalitetura, thaj pe formato thaj forma save von keren interakcija avere manushenca. Kodoleske o dzanipe pal medije trebal te ovel jekh kontinuirimo proceso.

So chi si medijako dzanipe :

- Nalache vorbi karing le medii, kodo chi si kritika savi teebal te ovel ande jekh formato savo si akceptirimo;
- Medijaki produkcija chi si medijako dzanipe, dzanas ke kado proceso kreiril konteksto vash le medii;
- Jekh prezentacija pe ver-ver medie chi so edukacija pal medii;
- Jekh analiza katar e medijako kontesto vash politichna mesajura chi si medijako dzanipe; o koncepto si maj buxlo;
- O istemalkeribe katar le medijako kontestso chi buxlarel automaticno tiro dzanipe pal le medii;

Sostar si importantno e edukacija pal medii?

Si but importanto e edukacija pal le medie ande kado momento kana o societeto bajrol but sig thaj o akses pe medie si majlesni. E edukacija pal medii si importantno sostar si las but baro impakto pe amari komunikacija thaj relacie ande komuniteto:

1. "E influencia le mediengiri pe amaro centralno democratichno proceso. Pe jekh globalno medijaki kultura, le manushen trebal le dzanipe kas te oven participantura ande demokratija: kritichno gindo, participacija thaj prezentacija. Le edukacija pal medii sicarel le manushen sar te keren kodo thaj ko agor katar e edukacija savor si len shaibe te deb vorba publichno, thaj te keren analiza pe programura angal te den peskoro voto.
2. O uco nivelo katar e medijako konzumacija thaj saturacija katar e socijalno medii. Kana jekh manush del pe gindo pal telefono, socijalno networkura, video igre, televizija, pop muzika, tadio, gazete, bilbordura, interneto sa kadi so phanglo informaciencar save resena amende svako minuto. Kadi situacija chi sas la amaren papun vaj para papura. E mediajaki edukacija sicarel amen sar te las kadala informacie, sar te keras selekcija pe kodo so trebal amen, pe amaro trajo.
3. TE medija kerel influencia pe amari percepcija thaj phiravipen (atitudo). Si but klaro ke le medie si len impakto pe amaro gindo, pe kogo sar amen dikhas jekh situacija, pe amari interpretacija thaj pe amaro phiravipen (atitudo).
4. Vizualno komunikacija thaj interpretacija ande amaro svakogeseko trajo. Ande amaro trajo svago ges si men shaibe te dikhas thaj te drabaras informacii ande bilbordura, mobilo telefonura web-partina thaj sa kadala informacie zurales keren influencia pe amende thaj amaro gindo. Kodolesko trebal te sickljova sar te drabaras kadala informacie.
5. E informacija ande amaro societeto thaj e edukacija - sostar si kado but vazno E medijaki edukacija kam shaj te azutisarel le sikavnen ande skoli thaj le studentura te xacaren kotar avel kadi informacija, kaskere interesura si reprezentirime ande kado mesajo thaj sar te arakhas/rodas aver gindura pe sa kado temato. (Thoman & Jolls, 2008, p. 12).

E medijaki edukacija trebal te ovel jekh proceso savo thavdel pe jekh kontinuiteto. Kadale e manusha kam shaj te putren pe jakha thaj te dikhen o realiteto le trajosko. Kodo kam del shaibe te keren decizije save kam ovel efektivno thaj efikasno pe penge, lengoro trajo thaj globalno.

E edukaciaja pal medie si amaro avutnipe savo svako amendar si te lel seriozno kas te resas kadala ciljura: (Bulger & Davison, 2018):

- A. Te hacaras majsukar le medie: kado si jekh kontinuirano edukacija savo lel sama pe sa e medie, o responsabiliteto be informacie savo si len ucho kvaliteto, informacie save si chache, thaj save chi aven numa katar jekh individualno manush, numa si verifikuime katar institucie, guvernura thaj aver riga.
- B. Te buxlaras e ckor-kulturalno kolaboracija: kado del e baza pe amaro xacaripe vasg medijaki struktura thaj e rolja katar svako jekh manush ande kadi struktura.
- C. te rosad jekh hacaripe pe kriza maskhar le medii thaj te keras konsolidacija maskhar le diferentno riga (strane): te vazdas koherentno proceso savo kam sikavel e faktorura save kontribuin pe medie save si len baro sukceso.

Edukacija pal medie

E edukacija pal le medie si jek naformalno, spontanichno thaj nasistematuizirimi struktura. But manusha si len jekh lasho dzanipe pal le medie bizo te keren varesavo specificno treningo pe kado temato. Von siklile kado korkori ande lengo trajo, var dikhle aver manusha sar von keren bukji le medienca. Numa amen bisterdam o fakto ke e "momentalno sosicjalno konteksto, e tehnologija thaj e medijako konteksto sikaven amen korkori sar te kersas bukji" (Tuominen & Kotilainen, 2012).

Numa kado signo involviribe le medienca, thaj le butikeribaskere metode vash masivno komunikacija, thaj edukacija pe medie ande jekh strukturalno thaj sistemachno formato si but importantno. Majdur, te na bistras ke svako amendar si les jekh-ajekh shaipena thaj akceso pe informalno edukacija vash medii.

E edukacija le mediengiri sikavel le garavde srukture ande jekh proceso katar kreiribe, diseminacija thaj interpretacija le informaciengo savo ciljo si te kreirin atentivno manusha save kinen, observirin tha informirin pe. E edukacija pal medie sikadas ke si las pozitivno impakto ande but nivelura save dzan majdur katar katar xacaripen, interperetacija thaj masivno ulavipe katar e informacie. Kado del shaibe le manushen te arakhen solucija ande jekh krizno situacija, saj dzanipe pal kritichno gindipe thaj paruvipe katar o xaraktero le manushengo (Bulger & Davison, 2018).

Ande ageskesko informativno sieteteto, e edukacija pe medii si findamentalmo, na numa pe terne manush. E edukacija pal medii chi si numa edukacija pe kodo sar te bishalen emailo, te kreirinen web-partin, sar te roden informacie pal interneto, numa si vi pe kodo sar te keren bukji ande sosicjalno medie, savi si e funkcija katar e medii thasj sar te keren bukji lenca.(Ranieri, 2011, p. 9).

Ande jekh rodipe vasj edukacija pal medie sas arakhlo avri (Jeong, Cho and Hwang, 2012, anavkerdo katar (Bulger & Davison, 2018) ke o kritichno gindo phanglo le medii si but vazno ando sieteteto. Kodo vazdel e sama pal but tematura save naj but putarde phendine ande medie.Aver rodipe ande savo sas involvirime 2,000 terne manush katar Amerika, thaj aver 627 katar Germanija sikavge ke e tendencija pal violenca si but tikni maskhar le terne manus.

Kana das дума pal medijaki edukacija, si te phenas ohto (8) konceptura save trebal te las sama pal lende:

1. Sa le medii si jekh koncepto/konstrukcija. Le mesajura si kreirime katar lengere kreatorura. Kas te kreirin kadala mesajura trebal te ovel tumen jekhsolidno pendzaipen/dzanipen. Si mesajura save si len teksto thaj fotografija, muzika, specijalna efektura, kostomura, makijazo O fundamento katar e medijaki edukacija si te dikhel majdur katar kadala bazicha elementura thaj te hacares sostaj hem sar kadava mesajo sas kreirimo.
2. E medie konstruin o relaiteto. Ande but situacie o mesajo katar le medie si lino sar "chachuni informacija", thaj dikhlen kodo sar reflekcija pe amaro realiteto.
3. E mesajura katar le medii chi si sa-jekh. e rekacija le manushengi si diferentno, thaj kodo si rezultato katar lengoro gindo thaj edukacija pal medii. Ande proceso katar le medijaki edukacija si but vazno le studenton te oven le dznanipe pe diferentno tematura kash te keren interpretacija katar o tekstura, thaj te dzanen ke e reakcija pal varesavo tekso si phangli le grupasa savi drabarel o teksto thaj lengori dzivdimaski eksperienca.
4. E medii si len but baro impakto pe amari kultura. Sar egzemplo von promovirin e konsumacija. E studentura trebal te dzanen ke e informacija/teksto samo zramosarel pe chi sile numa ciljo te informirin le manushen numa si te keren promocija pal dzivdipasko stilo.
5. Ande kado konteksto si te len sama ke le medii promovirin var-ver konceptura. Sar egzemplo, but filmura sikaven jekh stilo savo si anavkerdo sar O suno katar o Holluwood, ande savo o kamipe si e solucija pe sa e problemura. E medie si len generalno manusha katar ver-ver komunitetura, thaj kodoleske si len vi ver-ver dzivdipaskere konceptura.
6. Le medii si len thaj ande politikani arena. I masivno komunikacija si les but bari zor sar facilitatoro thaj promotero pe sosicjalno akcii save trebal te keren vi sosicjalno parucipen. Le medii shaj te mobilizirine/kiden manusha save shaj te len than pe kadala aktivitetura. Kas te keres jekh diferenca katar e sosicjalno thaj politikano mesajo katar jekh teksto trebal te ovel tut jekh specificno dzanipe pe analiza.

7. I forma thaj o konteksto si pashe phangle le medienca. Amari percepcija pe varesavo kidipe si varekana rezultato katar le medii. Le manusha save drabaren ver-ver gazete si len shaibe te dikhen differentno idei pal jekh isto kidipe/manifestacija.
8. Svako mediuo si les peskiri artistichno forma. E analiza katar o teksto savo avel katar e masivno komunikacija kam del shaibe le studenton te xacaren majsukar e bukji katar le medii (kado si jekh adaptacija katar e jekh dokumento pal Medijako Dzanipe savo kerdas le o MInisteriumo pal edukacija ande Ontario, Toronto, 1989).

O dzanipe pal informativno literatura si phanglo le kritichno gindimosa, analiza katar le informacii, personalno prezentacija, indepedentno edukacija, produkcija, preofesionalizmo thaj aktivno participacija ando guvernio thaj ando demokraticno proceso anda amsro societeto.

E manusha save si len edukacija oe kadala tematura shaj te roden, menadzirine, keren sinteza thaj xramosaren informacie ande jekh etikani struktira.

E informativno literatura lel sama pe kadala tematura (Tuominen & Kotilainen, 2012, p. 11):

- “idetifikacija/rekognicija pe kodo so trebal: So kamaf te arakhav sar info? Pe savo rpoblemo kamaf te rodav solucija?
- Identifikacija pal informacie: Arakav informacija pa interneto, katar jekh lil vaj katar televizija? pe save informacie kam lav sama?
- Anda savi lokacija si te rodav kadala informacie?Kastar shaj te rodav dumo?
- Analiza katar o kvaliteto le informacijako: Sar te pendzarak ke kadi informacija ci si xoxavni?
- Sar te kerav organizacija katar informacie save si line katar ver-ver riga?
- sar shaj te lav kadi informacija aj te ha phagav o copy-right zakono?
- Sar te prezentirnav le informacie?”

E edukacija pal medii kam ovel efektivno numa kana si sasti participacija le studentoski anda kado programo. Majdur si vazno anda kado proceso le studentos te ovol le shaibe te xacarel e diferentno rolje katar e media produkcija thaj interpretacija. Kado proceso si te lel sama pal e bersh le studentoskere, e interkacija thaj e praktichno vezbe save kam den motivacije thaj kam kered o proceso pe edukacija interkativno. Si vazno vas skavo sekcija te xramosaren o ciljura kas te ovel shaibe svakone studento pal o agor le sesijako te dikhel so vov/voj xacarda.

Glavno principura katar Mediaki Edukacija (adaptacija katar Core Principles of Media Literacy Education ki Amerika (Scheibe & Rogow, 2012)).

E edukacija pe medii rodel kritichno gindo phanglo le mesajosa savo xramosarasa vaj savo bushavasa

MLE¹ sikavne puschel specificno puchipena save del shaibe le studenton te xacaren sar te xramosaren o tekstura.

MLE phenel ke trebal te ovel senso pal kritichno gindipe, i.e., puchel pal sa e medijakere mesajura.

MLE edukil le studenton sar te drabaren dokumentura thaj save argumentura trebal te len kana xramosaren kado testo.

MLE chi trebal te phenel lenge sar te gindisaren numa sar te konstruktirin piro personalno gindo. Kodo proceso kam ovel kerdino kana sikavel pes lenge filmura, lila thaj avel edukativna materijalura te shaj te xacaren mashukar o temato.

MLE sukavne/ticerura chi pushen pe katar e studentura kana si stereotipno mesajo (muaj te phenas ke anda sa e mesajura katar e media si stereotipicha). Vin sikaven len te dikhen savo si o temato, katar avel kadi informacija thaj savo so o mesajo.

Vash MLE ticherura, o kritichno gindo si vareso savo lel majbari importancia pe kado proceso. Von den len shaibe te buxlaren lengoro dzandipe pe kado themato.

Kana len numa media ande tumaro klaso, kado chi si MLE

¹ O MLE kam ovel lino sar abrevijacija/skurtno anal pal edukacija pal le medii.

E edukacija pal medie del eksplanacija pal o koncepto le literacija (egazmplo te drabaren thaj te xramosaren) savo si kotor katar sa e medie.

e MLS lel sama pe analiza thaj ekspresija katar e gindura.

O MLE del shaipe svakone studentoske te phenel pesko gindipe (egzemplo tradicionalno printo, elektronichno, digitalno, thaj eaver formi) thaj azutil len te keren konekcija maskhar e hacaripen thaj alosaripe kana treba len vizualno vaj audi-media.

O MLE lel thaj ande skoli, programura palo pladne, univerziteto, koldedzo, religiozna institucie, thaj khere.

O MLE lel sama pe ver-ver medijaenge tekstura hem katar e media save si konsidirime sar popularna medie.

O MLE pednzarel ke te vazden pe razicna medijakere forme, paruvipena anda societeto thaj institucionalne sktruktore trebal te dikhen pal e neve institucionalna praktike thaj eksperience.

MLE si pashe phanglo le avere formenca save si len jekh-ajekh ciljura thaj tehniko sar so si o printo, visualno tehnologija, informatika thaj aver edukativno forme.

E edukacija pal medie del eksplanacija pal o koncepto le literacija (egazmplo te drabaren thaj te xramosaren) savo si kotor katar sa e medie.

e edukacija pal le medie naj si jekh koncepto savo si tu pehdzaripen vaj naj tut. Si jek edukacija savi dzal ande kontinutiteto.

E edukacija pal medii chi shat te agorisarel ande jekh chaso, aktivteto, anda jekh ges vaj kurko. O MLE sikavel le studenton sar buxljaren piro dzandipe thaj te sicaren pe neve tehniko ande ver ver oportunitetura save vadel kado programo.

O MLE lel studentura save si len ver-ver tehniko/stulira pal edukacija.

O MLE si maj efektivno kana si kerdo ande jekh khetaneski edukacija, kana si shaibe o sikavne/ticerura te sicon vareso katar le studentura, thaj kana e studentura shaj te sicon katar e ticherura thaj katar pengere kolegura.

O MLE lel sama pe jekh sasto dzivdipasko stilo, thaj chi sikavel le manushen te dihen le medie sar lengoro dusmano.

O MLE sikavel o menadzmento le medijeko ande jakh forma save del e studento shaibe te lel korkori decizija so de casura te ovel le interkacija le medienca thaj save medie si leske/lako drago te ovel le interkacija.

E edukacija pal medie edukuil, inforuil reflektuiril thaj thol khetanes manusha save si importantno pal o vazdipen katar jekh demokraticno societeto.

o MLE promoviril le studentongo intereso ande jekh nevo thaj inkluzivno formato.

O MLE si te kerel manush save si skeptichno numa na cinichno.

O MLE del le studenton shaibe te oven korkori responsabilna pal e medie save si kotor katar lengo trajo.

o MLE rodel thaj respektiril diferentna opinie.

O MLE dikhel pal e reprezentacija e misreprezentacija, thaj o kultura save chi si dosta reprezentuimi ande jekh globalno nivelo.

O MLE respektiril e privatna indepedentno medie.

O MLE sikavel le studenton sar te evaluirinen e medijaki struktura (sar egzemplo ownership, distribution, etc.) thaj influenciril le manushengo dikhipa pal e medie.

O MLE lel sama pe kodo SAR von sicaren thaj na numa SO VON sicaren. E skola si than kote o gindo le studentosko si respektirimo thaj lino pe sama.

O MLE chi substituil e guvernoskere regulative pal mede, thaj ni le guvernoskere regulacie chi substituil le MLE.

o MLE chi substituil le medijengere kidipena, lengo responsabiliteto ande interakcija le publikasa. Von si len pozicija ke svako media si but vazno thaj e interakcija maskhar le medie thaj e publika si te ovel evaluirime katar e manusha save si len intereso pe medie.

E medijaki edukacija pendzarel ke le medie si kotor katar e kultura thaj funkcionirinen sar le agentura vash socializacija.

O MLE integruil tekstura katar e medii save den дума pal diverzitetu, respekto thaj komuniteto.

O MLE del shaibe te dikhel pe pal e alternativna medii thaj internacionalno perspektiva.

O MLE vorbisarel pal le tematura sar violencia, rasizmo, stereotipo, egalitetoto maskhar dzuvlja thaj mursha thaj aver importanta tematura.

o MLE ulavel le medienca, produktorenca thaj le manushenca katar o creative community kas te xacaren lengoro eforto pe lashi komunikacija thaj interakcija maskhar le manusha.

o MLE chi si les filozofija ke le medii chi si importantno vaj ke von si problematicna.

E Medijaki edukacija zurarel le manushengo dzanipe, pachaimos thaj ekxperienca kas te oven sposobno te xacaren korkori o mesajo katar le medii.

O MLE chi sikavel le studentot so te gindin; e filozofija si sar o studentura te xacaren korkori e informacia thaj te dikhen o mesajo savo si pashe pe lengere pachaipnea.

O MLE azutisarel le studenton sar te len sama thaj te keren reflekcii pal e mesajura save bishalen le medii, thaj sar kadala mesajura si phangle lengere pachaimasa vaj le stilo le trajosko.

O MLE chi sikavel le studenton so si chachipe thaj so si xoxaibe anda o mesajura katar le medie. Chi sikavel save mesazura si lache aj save si dzungale. Ande analiza save del o MLE vazno si te dihkel pe pal o barvalipe le masajeno.

O MLE phenel ke o mesajo ginavdo katar o studento shaj te ovel javer katar kodo ginavdo katar o ticheto/sikavno. Khnonik lendar chi gindil "bange".

O MLE organiziril diskusija ande grupi thaj vi analiziril le mesajura katar e e medie kas te del le studenten jekh oportuniteto pe aver. diferentna perspektive thaj dikhipena.

O MLE pendzarel thaj kamel le ekserienca katar manushencar save si len diggerentno bersha.

o MLE del dumo pal xacaripen, respekto, savo trebal te ovel maskhar le studenton, le sikavnen thaj sa e manusha ande societeto.

E influencia katar o valoro le medijako, o atitudo thaj o stereotipo

Le Medii si majlacho transpotrero katar o valoro thaj o atitudo. Le medii chi reflektuin numa o societeto thaj le trajoskere kondicie, numa si vi aktivno participante ando proceso katar e paramisa. Jek egzemplo si le mediajki rolja pa gender. Tradicionalno, le super heroja sas mursha, haj le dzuvlja sas sikavde sar objekto savo cirdel atencia katar le mursh. Kadala stereotipura zurarge varesave socijalna pozicie pal e rolja katr le murshengiri thaj dzuvlengiri. E medie shaj te keren greska pe varesave tematura pe soste chi silen eksperiencia.

Numa, le manusha si len stereotipo vi pa tematura save si but pendzarde, sar na primer pal o gender. O stereotipo chi si svako var negativno, varekana azutil amen te xacaras majsukar e luma. Numa kadala stereotipura sas line sar baza pe kritika thaj xramosarde paramisa thaj idej save na sas pozitivna pe varesave grupe anda societeto.

Le medii ande edukativno proceso

I edukacia pal le medii si majsukar kerdi kana si thodini pe praktika. Jekh praktika si kana o studento si les shaibe te zumavel, analiziril thaj koristinel diferentno medii. O Scheibe thaj Rogow si len sićarimasko lil pal le medii ande edukativno proceso (Scheibe & Rogow, 2012, pp. 97–98):

1. Koristin ver-ver tematura katar le medii. Majanglal trebal te keren jekh analiza pe intereso le studentongo kash te shaj te thon andre pe tumaro edukativno proceso tematura savi interesiril le studenton. Len sama ke kadala temaruta trebal te oven jekh-ajekh le ciljosa katar tumaro edukativno plano, te shaj pal e sesija o studento te phenel tuqe kana xacarda o temato hem kaj sikliko vareso ande kado proceso. E majsukar rezulato kam avel kana si diskusija pal le medie save o studentura pendzaren numa chi sas le shaibe te gindin pe kadala puchipena so tu pushaln tut lendar. Kodoleske o studentura shaj kam ovel motivirime te den aver egzemplura, save von si intriguime lendar, kerel lenge konfusija, vaj silen bango dikhipe pe lende.
2. Kana sikaves len pe dekodiriba, musaj te sikaves tematura anda ver-ver medie. Sikav le historicno thaj moderno medie, komercijalno thaj indepedentna, profesionalna thaj kadala save xramosaren pe ver-ver tematura, save si len phure thaj terne thaj medie save train ande diferentno forme.
3. Musaj te phenes pal o copy-right temato.
4. Musaj te keres preparacija pal diferentno tematura thaj egzemplura.
5. Le sama ke "cira si majbut" thaj kodoleske majsukar fokusirin tu pe but sesia numa phangle jekhe ciljosa vas jekh temato. Na fokusirin tut pe but tematura te oven sikavde ande jekh skutrno vrama. Kana sikaves ver-ver tematura, ov sigurno ke kadala egzemplura si skutrno, klaro thaj ke si tut dosta vrama te keres diskusija pa lende.

Sar te ginavas o mesajura katar le medii

Te xacares sar te ginaves o mesajura katar le medii si o klićo ande kadi edukacija. Potele si sikavde nekobor sićarimaskere planura save kam azutil tumen kana den дума pe edukacija pal le medii:

1. Anglal te sikaves sar te ginaven o mesajura katar le medii si te sikaves e historia thaj o konteksto katar jekh media. Kana sikaves nekobor egzemplura ov sigurno ke o teksto si skurtno. Pal kodo phen le grupake savi diskusija kam keren ande paki sesija, kas te ovel len ideja pal o temato.
2. Teljar e diskusija jekhe pushipenasa. O pushipe shaj te ovel generalno, kas te asteren e diskusija maskhar le studentura. Kadala puterimaskere pushipena si vazna sostar von den e direkcija katar e diskusija thaj pal o temato. Khate si nekobor pushipena:
  - a. Savo mesajo tumen xacarden?
  - b. So gindis kana dikhes/shines/ var drabares pe kado temato?
  - c. Si varekon so kamen te phenel peskoro gindo pe kado kas te teljaras le diskusijasa?

Pal kadala pushipena shaj te puchen vi ares ras na primer:

- d. Khon si e manusha pe save kado mesajo si kerdo, thaj sar tumen dzane kodo?
- e. Kas shaj te ovel varesavo benefito? Khon kam shaj te ovel dukhavdo?
- f. Kado si fakto, gindo vaj vareso aver?
- g. Save tehniko e media kana bishavel kado mesajo pe kado temato ?

3. Dik save faktura o studentura den tut pe kadala pushipena. Pal kodo shaj te pushes len vi kadala pushipena:

- a. Khote dikhlan kodo?
- b. Sostar phendan kodo
- c. Katar dzanes kodo ?

4. Kana dikhes ke si shaibe te pushes vi aver pushipena kas te den tut majbut informacii pe konteksto thaj temato:

- a. Ekspanacija (Phen mange majbuter pe kado .. Sostar gindis kadiki)
- b. Interpretacija (“Sar tu dikhes kado...”)
- c. Klarifikacija (“A tunch, tu phenes ...”, “Ti gindis...”)
- d. Konfirmacija (Mang le/la te phenel inke jekh drom)
- e. Afirmacija (“kado si interesantno”).

5. Le sama te cirden andre pe diskusija vi aver studentura :

- a. Varekhon aver si les gindo pe kado?
- b. Saj jekh kadale gindosa vaj san kontra?
- c. Aurora, so tu gindis?

6. Sikav respektno kana pushes kadala pushipena. Ov pozitivno thaj ma sudin o gindura le studentongere, kas te kerej jekh sukar, pozitivno atmosfera ande savi svako studento shaj te phenel puterdes peskiri opinia. Le sama ande rolja savi si tut - tu san moderato thaj jekh pozitivno rolja le studentongi. Gindin sar shaj te organizirine o thaj pe kadi debata, sar kam thos o skamina thaj le meselja vash e diskusija (sar na primer le skamina shaj te thos ande jekg krugo kas savore shaj te dikhen pe trujal e diskusija) (Scheibe & Rogow, 2012, pp. 101–102).

Edukacija pal le medii le ternencar katar le minoritetonge grupe

E edukacija pal le medie si but vazno vash le minoritetingere grupe "terne manusha savo potencijalo te oven responsabilna thaj produktivna ande jekh societeto si limituimo sostar si dikhle sar minoriteto". Le studentura save aven katar kadi populacija si dikhle sar na-sposobno, problematichna thaj ke nasti te kerel pe lenca varesavi bukji. (Friesem, 2014).

Kana keres bukji le studentoca save amen katar le minoritetongere grupe trebal te dzanes ke kadi edukacija kam shaj te ovel cira komplikovano. Le studentura save si chirole, kam chi dzanen but pal le medie sar o studentura save si barvale thaj si len shaibe ande lengoro svakogeseko ges te len sama pal le medie. Kodoleske kadi situacija shaj te ovel ladzautni lenge.

Majanglal trebal te keren jekh analiza pe intereso le studentongo kash te shaj te thon andre pe tumaro edukativno proceso tematura savi interesiril le studenton thaj te planuin ekstra/adicionalno vrama kadale studentonge save chi xacarde lashe o temato. Shaj varenon katar le studentura chi si les but eksperienca pe kado temato. Kokdo so tu musaj te keres si te vazdes jekh sukar, pozitivno amtosfera ande savi svako studento kam xacarel pe mishto/sukar thaj kam ovel motivirimo ando kado proceso.

Evaluacijako tabelo vash edukacija pal le medii (Tuominen & Kotilainen, 2012).

Nivelo	Dzanipe
Elementarno nivelo	chi si les dzanipe vaj si les limitovano dzanipe te drabarel thaj xramosarel
	Bazichno nivelo pal le medii
Bazicno nivelo	Chi sas le shaibe/ vas si les cira kherutni eksperienca pal le medii.
	Dzanel te drabarel thaj xramosarel
	Si les eksperienca (dzanel te xramosarel emailo, te phirel pa interneto)
Ucho nivelo	Sas le shaibe khere te koristil varesave medie
	Dzanel lashe te drabarel thaj xramosarel, thaj sas le eksperienca te phenel piri opinia ande varesavo mediuomo (video,m TV, radio)
	si les bari praktika le tehnikasa
	Sas le shaibe te koristil ver-ver medie khere

E edukacija pal le medie si but vazno vash le minoritetingere grupe sostar : jekh sostar o medie del len shaibe te participirin anda societeto thaj dujto je ande ke ages le medii khelen but importantno rolja ando societeto thaj den shaibe te putrel pe komunijacija/diskusija le institucienca thaj avere komunitetonna. E edukacija pal le medii del shaibe le terne manushen te phenen puterde pesko gindo, ke keren konekcija avere grupenca, te bajraren lengi participacija thaj te oven aktivna anda societeto. (Friesem, 2014).

Trinto, e edukacija pal le medii si la diferentno xacaripen maskar le terni thaj pophuri generacija. Le poterni generacija barili ande jekh 'digitalno vrana thaj chi shaj te xacaren pengoro dzivdipe bizo le medii thaj e tehnologija. E terne manusha preperen ande Genereacija Z e "digitalno manisha", thaj le medii si kotor katar lengoro dzivdipe. Si but bari difrenca maskhar le manusha save barile kadale digitalno tehnologijasa thaj le manusa save chi bareile kadale tehnologijasa "le digitalna immigrantur". Kodoleske o phiravipen karin le medii katar kadala grupi si diferentno thaj lengiri rolja nade moderno kultura. Le terne manushenge, le medii si len zurali socijalno komponenta. Le medienca von si kotor katar diferentna virtualna komunitetura, thaj lengi komunikacija le amalenca thaj familijasa vi cira diferentno. (Tuominen & Kotilainen, 2012, pp. 31–32).

Kana keres bukji le terne manusheca save aven katar le minoritetongere grupe le sama ke:

- Si aktivno involvirime ande kado proceso thaj si len shaibe te sicon neve konceptura;
- von kam sicon majbut kana le tematura thaj o konteksto si relevanto lenge thaj shaj te keren konekcija le aktivitetonna ande lengoro realno, svakogeskoru dzivdipe;
- kam sicon majsig naka lengiri opinia, dzanipen, pushimata - si respektuime thaj si kotor katad kado sicarimaskoro proceso;
- kam sicon majsig kana kam dikhen ke san involvirimo pe kado temato.

Elementura save si kotor katar e komunikacija

Participacija

E participacija si je e relacija save le ternen si len vis-avis e medie. E participacija si las diferentno forme thaj droma, shaj te ovel jekh participacija pe internet forumo, xramosaribe artikolo pe blogo, ulavipe le resursengo. E participacija si las but beneficie pe individualno nivelo (zuraripen le kompetenciengo, ver-ver dikhipena) ando nivelo le komitetosko thaj socialno nivelo (demokratichno participacija thaj majbaro involviribe ande akcie phangle amare komunitetosa), (sar so si phendino katar (Ranieri, 2011)) e participacija zurarel e "participativno kultura" thaj del shaibe le terne manushen te buxlaren lengoro dzanipe, te siklon neve bukja thaj te zuraren le ternengiri zor. Anda aver rig, kadala tehnologije si len vi riziko, savo shaj te ovel rasisticno vakeribe, diskriminacija vat psihologichno dukhavipe. (Ranieri, 2011).

Kana das duma pal o trening programo pal participacija (sikavdo ande kado lil) o treningo kamel te zurarel kadala dzanipena:

- o xacaripen pe digitalno shaipena;
- o xacaripen pe online/offline komunikacija;
- zurarel o dzanipen pe komunikacija;
- zurarel o dzanipen pe debata;
- zurarel o dzanipen pe analiza thaj observacie.

Kredibiliteto

E digitalno tehnologija del shaibe thaj akceso pe but informacie, thaj kado si jekh but baro benefito. Numa anda aver rig, kado si jekh baro risiko savo si phanglo le kredibilitetosa pe kada informacie. Kodoleske musaj si te lel pe sama pal-i kontrola, individualno thaj pe insitucionalno nivelo. Si but vazno te pendzaren pe le SEO mehanizmura save majbut katar e rodimaskere programura si len thodine andre ande lengoro kodo. Trebal vi te lel pe sama pal e medie save ulaven xoxavne informacie. E terne manusha save ande lengoro svakogeseko trajo dikhen pe kadala informacie si puterde pe kado risiko. Kado si sostar, von chi len sama kadiki but pe kodo so shaj te ovel chachi informacija a so shaj te ovel xoxavni informacie, sar so keren o pophure manusha, aj vo sostar lenhoro emocionalno nivelo naj-sa-jekh sar le pophureno. Jekh katar e fundamentalno rolje ande kado proceso si te keres evaliacija pe kadala informacie save arakhes pa interneto. Sa kadala informacie shaj te arakhes len but sigo pe interneto, numa anglal te les sama pe lende, musaj te keres verifikacija pe lende. (Ranieri, 2011, p. 47).

Sar te arakhes chache infromacie pa interneto ?

Save si e kriteriie pe anaiza kana jekh informacija si chachi vaj xoxavni?

Sar shaj te prezentuisaras jekh informacija ande vuzi, jasno formato?

Kana das duma pa kredibiliteto, kado trening programo si les ciljo te buxlarel tumaro dzanipe vi pa:

- rodimaskre programura
- pal o koncepto le informacijakoro liabiliteto
- dzanipe sar te vazden jekh komunikativno strategija pa interneto.

- o koncepto pe kredibiliteto le informaciengo
- sar te keren kritichno evaluacija pe informacie
- sar te keren skurtno analiza

Identiteto

E neve digitalna medie kam shaj te azutisaren o kreiribe katar o presonalno identiteto le manushesko, thaj te azutisarel vi pal lengere interesura, personalna ekspresie, diskusie, te phenen pire problemura anonimno, te zumaven neve eksperiencie, thaj te arakhen manusha save si len slicno intereso sar lengoro.

Kana kerel pe kado si te len sama ke si vi varesave riskura - kam shaj astaren jekh xoxarni relacija, zuvamen bukja save si opasna, te ovem majbut egocentricna thaj te kamen tumaro personaliteto but (kado dikhel pe ande tumari personalno prezentacija pe socijalno tetworkura). Thaj kodo shaj parugel tumari personalno percepcija katar e komentarura so aven le manushendar ande socijalno networko pe tumende (Ranieri, 2011, p. 15).

Kavi rolja e digitalno media shaj te ovel la ande jekh situacija kana roden tumaro identiteto vaj kana kamen te zuraren tumaro identiteto ? Varesave ekspertura phenen ke le digitalna medie kam shaj te azutisaren e terne te roden piro identiteto, thaj kodo shaj te ovel anonimno. Kadala tehnologie den ver-ver posibilitetura vash personalno ekspresija le terne manushengiri, thaj kodo shaj te del len shaibe te siklon neve bukja. skills.

Numa, trebal te dzanen ke o efekto kam shaj ovel vi negativno, thaj shaj te oven viktimura katar ileglana aktivitetura vaj tumen te keren vesevase ilegalna aktivitetura.

Kana das дума pa identiteto, kado trening programo si les ciljo te buxlarel tumaro dzanipe vi pa:

- te xacaren o online thaj offline identiteto
- te xacaran e relacija maskhar o identiteto thaj e rolja;
- te xacaren e pozitivno thaj e negativno implikacie pe identiteto katar e digitalno tehnologie;
- shaibe te phenen tumaro gino pe offline thaj online diskusija;
- te dzanen sar te prezentirin tumen.

Privatnost

Jekh katar e majimportantno tematura si e privatnost thaj e digitalno medie. E neve digitalno medie dena but shaipena (vi varekana roden) te ulaven personalno informacie, thaj kado vazdel but puchipena pal e sigurnost pe personalno informacie. But terne manusha chi len sama pe kado risiko kana ulaven personalna informacie thaj chi diken ke kadala infromacie shaj te oven line katar aver manusha. Kodo so vazdel bari griza si o istemalkeribe le personalna informacie katar e kompanie save keren marketing. E terne manusha si targeto katar internet reklame. Kana von kreirinen perskoto profilo pa interneto thaj den personlana informacie, kadala informacie si line katar e kompanie thaj bishaven lenge reklame save si phangle le interesosa kadale personako. Kana dznas ke bi but prosto te choren pe personalna informacie katar o interento, trebal te edukuinas le terne manushen pe kado problemo thaj sar te menadzirin le personalna informacie pa interneto.

PE privatnost chi si jekh statichno koncepto, thaj kodoleske kodola informacie so gindis ke si privatna thaj vhi trebal te oven ulavde avere manushenca ande jekh aver vrama/periodo kodo xacaripe parugel pe. O koncepto pe privatnost si influincirimo katar e socio-kulturako thaj tehnologijako konteksto. Len sama ke anda varesave situacije o anonimiteto thaj e privatnost save si kotor katar e digitalna tehnologie si kotor katar jekh strategija savi ulavel leskere/lakere informacie avere manushenca.

***Sar te las sama pe amaro identiteto pa interneto?
Save personalna informacie shaj te ulavas pe interneto?
Savi si e opasnost kana ulavas personalna informacie pa interneto?***

Kado kotor anda kado lil kamel te buhlarel le studentongo pendzaripe pal o privatnost sar koncepto pe interneto. Kadalesa ostudento kam ovel le shaibe te xacarel mishto thaj te protektuil le personalna informacie, kam shaj te kerel evaluacija pe risiko..

Kana das дума pa privatnost, kado trening programo si les ciljo te buxlarel tumaro dzanipe vi pa:

- privatnost thaj relacie pa interneto;
- privatnost pe socijalno medie;
- shaupe te menadzinuin personalna infromacie;
- shaibe te keren protekcija pe varekaski privatnost thaj personalno informacie kana den дума varekasa pa interneto;
- Respekto pal e privatnost katar aver manush.

Kompozicija

Jekh katar e majimportantno tematura si e privatnost thaj e digitalno medie. E neve digitalno medie dena but shaipena (vi varekana roden) te ulaven personalno informacie, thaj kado vazdel but puchipena pal e sigurnost pe personalno informacie. But terne manusha chi len sama pe kado risiko kana ulaven personalna informacie thaj chi diken ke kadala infromacie shaj te oven line katar aver manusha. Kodo so vazdel bari griza si o istemalkeribe le personalna informacie katar e kompanie save keren marketing. E terne manusha si targeto katar internet reklame. Kana von kreirinen perskoto profilo pa interneto thaj den personlana informacie, kadala informacie si line katar e kompanie thaj bishaven lenge reklame save si phangle le interesosa kadale personako. Kana dznas ke bi but prosto te choren pe personalna informacie katar o interento, trebal te edukuinas le terne manushen pe kado problemo thaj sar te menadzirin le personalna informacie pa interneto.

E privatnost chi si jekh statichno koncepto, thaj kodoleske kodola informacie so gindis ke si privatna thaj vhi trebal te oven ulavde avere manushenca ande jekh aver vrama/periodo kodo xacaripe paravel pe. O koncepto pe privatnost si influincirimo katar e socio-kulturako thaj tehnologijako konteksto. Len sama ke anda varesave situacije o anonimiteto thaj e privatnost save si kotor katar e digitalna tehnologie si kotor katar jekh strategija savi ulavel leskere/lakere informacie avere manushenca.

Kana das дума pa privatnost, kado trening programo si les ciljo te buxlarel tumaro dzanipe vi pa:

- te xacaren o principo pe referencie thaj kana len kvotacie nekastar
- te xacaren o koncepto pe copyright
- te xacaren o koncepto pa resursija thaj lengoro istemalkeribe
- Dzanipe te kreirinen licena pe Creative Commons

Sesija 1 – Pendzaipe maskhar le studentura

O ciljo kadale sesijako si te pendzaren pe majsukar le studentura maskar peste thaj te shunen save medie von kamen.

Pa trenero

Man le studenton te phenen pal lengere geseskere aktivitetura. Svako studento kerel bukji korkoro. chi trebal tumen varesave adivcionalna meterijalura pe kadi vezba. Kana sa e studentura kam agorisaren, mang lendar te keren prezentacija.

Pa studento:

Xramosaren pe jekh lil tumare geseskere aktiviterura, kodo si kana usten katar o sojbe dzi ko momento kana dzan te sovenUzal svako aktivitetu xramosaren savi informacija trebal tumen kas te keren kado aktivitetu. Sar egzamlo, te uraven tumen trebal te dzanen savi si e vrama avral, kana trebal te len avtobuso trebal te dzanen pe sode caso si tumen avtobuso. Sode si importantno le informacie pe tumaro sakogesko trajo?

Xramosaren tumare gindura ando kado tabelo:

Vrama	Aktivitetu	Kado aktivitetu kamel varesavi informacija katar e medie vaj na?	Kana o ansvero si VA, phenen savi si kadi informacija so trebal tumen

Sesija 2 – Le medii trujal e bersha / e digitalno vrama

Pa trenero:

Pe kadi sesija si te ovel tumen 1 kompjutero vash svako 2 studentija thaj internet konekcija. O studento trebal te dzanel sar te kerel bukji pe Word, interneto thaj programo vash fotografie. Kana si tumen interaktivno tabla vi kodo shaj te azutil tumen pal e prezentacija.

O ciljo katar kadi vezba si te sikavel sa e medie ande purani vrama thaj ande ageseski digitalno vrama. Sikvav le studentonge e linija pe save sa e medie nakhle ande purani vrama thaj mang le studentotn te keren jekh vramaski tablea katar sa e informacie so kam oven prezentirime. E studentura si te ovel ulavde pe grupi katar 3-4 studentura. Svako grupa trebal te xramosarel e vramaski table ande baro kotor parno lil. Ko agor, svako grupa trebal te kerel prezentacija.

Pushipena vash diskusija:

Si varesave tehnologii save chi sas phendine?

Savo impakto si le ver-ver/diferentna tehnologija?

Sas lokhe te roden informacii ande vrama so nakhlas? Kas sas akceso thaj kontrola ande kadi vrama? Save si e konsekvencie ktara kado proceso?

Lekcija: E digitalno repaticija

E digitalno repaticija si e hv maskar e manusha save sas len akceso pe digitalno informacie thaj kodolen so chi sas len. Kado koncepto mmajbut si phanglo le tehnologijasa thaj kerel referenca pal akceso pa informativno kompjutersko tehnologija (ICT). Numa e digitalno hv si phangli li ve socijalno situacija le manushengi ande jekh societeto. Kodo vakerele le kadala manusha save sas len uche pozicie ande jekh societeto sas len vi shaibe te resen sar majsig dzi informacija savi roden.

O OECD definil e digitalno repaticija sar "hv maskar le manush, organizacie, kompanie, geografichno thana ande ver-ver socijalno thaj Kado sikavel le diference maskah le thama andral vaj avral. E manush thaj le kompanii shaj kerekn profito thaj kodo profito si phanglo kodolesa kana le them si kotor jatar OECD vaj na (OECD, 2001).

Kodolesko o koncepto katar e digitalno repaticija kana si aplikuimo/lino pe uneverzalno nivelu, kerel referenca pal var-ver dimenzie (geografichna, socijalna, tehnologiska) thaj len sama pe duj problemura : jekh so o akceso pe ICT, o dujto si o fenomeno save kerel influencia pa akceso pal telekomunikacie thaj infrastruktura (Ranieri, 2011).

Diskusija pal e lekcija:

Ulaven le studenton pe grupe thaj puchen kadala puchipena:

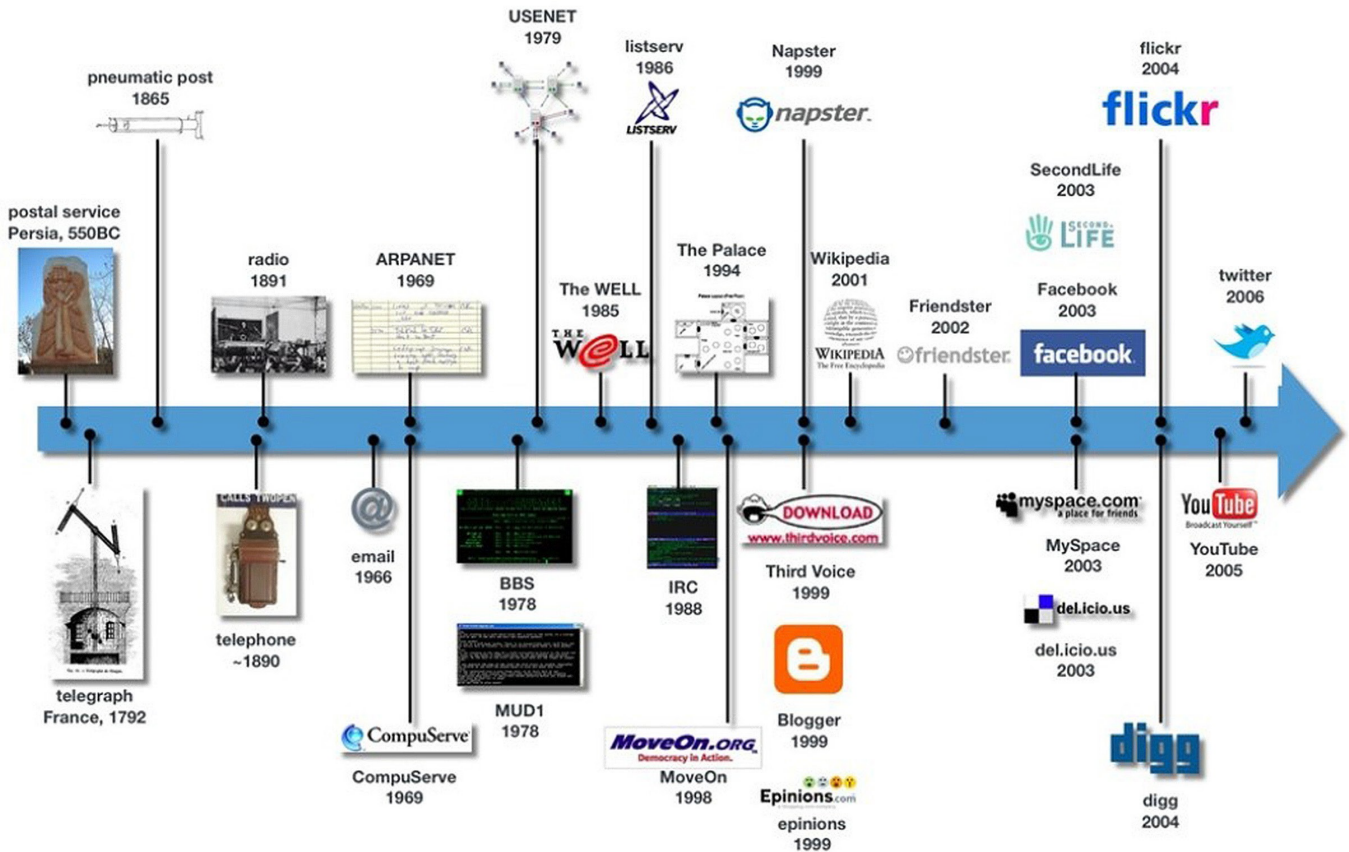
1. Save grupe si len limitovano akceso pal informacie? Sostar?
2. si kadi importantno pushipen? Sostar?
3. Sar kadi limitacija reflektiril pes pal lengiri pariticipacija anda societeto?
4. So shaj te kerel pe kash te parugel pe kado?

Tematura save le studentura shaj te dikhen/drabaren:

- E historia pal komunikacija
- E historia le radioski
- E historia le televizijaki
- E historia le internetoski
- E historia pal komputera
- E historia pal mobilna telefonura

Agorisaren kadi diskusija phenindor sar e nevi digitalno tehnologija ulavel majdur le manushen thaj o negativno impakto pal participacija le manushengiri ande jekh societeto. Cirden e sama le studentongi pal o impakto maskhar le marginalizirime grupe thaj sar kodo si reflektirimo pal lengoro personalno vazdipe ande jekh societeto. Specifically address the impact it can have among marginalized groups and explain the

Egzemplo katar e vramako tabelo²:

²Source of image: <https://matthewmoyercomm3640.weebly.com/blog/when-and-how-did-new-media-begin>

Sesija 3 – Komunikacija kerdi kompjuterosa

Pa trenero:

O ciljo katar kadi sesija si te sikavel o maj relevantno aspekto katar e komunikacija kerdi kompjuterosa (CMC) thaj o responsabiliteto jekhe manusheske karing aver manusha thaj komuniteto ande savo preperel kana kerel online komunikacija.

Lekcija: Komunikacija kerdi kompjuterosa (CMC)

O termino Komunikacija kerdi kompjuterosa (CMC) phenel pal svako komunikacija savi si kerdi kompjuterosa. Save si e karakteristike katar kadi komunikacija? Sar kadi komunikacija si diferentno katar personalno komunikacija? si nekobor aspektura save keren e diferenca maskar kadi thaj avera forme katar i komunikacija:

E CMC komunikacija chi si limituime vramasa thaj xronologicno barierenca, thaj del shaibe pal sihronizirimi ("personalno komunikacija") thaj asihrono komunikacija (ande diferentno vrama).

- del shaibe pal multi-direkcionalno interakcija - kataj jekh pe jekh (sar egzemplo emailo), jekh pe majbut (sar egzemplo video-proekcija), thaj majbut pe majbut (sar egzemplo web-forumo), thaj del shaibe pa online khetano butikeribe.

- multimedialiteto shaj te ovel kerdo ande diferentno forme, teksto, imajo, video, zvuko, podcasto thaj aver.

- naj shaibe pe na-verbalna elementura, sostar kado si jekh komunikacija savi si azutisardi katar o kompjutero thaj kodoleske chi trebal varekon te ovel fizichno po than, thaj kodoleske varesave elementura katar tradicionalno komunikacija chi si len than khate.

- socijalno relacie - kado si jekh katar e karakteristike katar e CMC, save del shaibe thaj zor pe svako manush savo si involvirimo ande kadi komunikacija. Kodo phenel ke svako manush shaj but sigo te vazdel relacie avere manushenca, relacie save si cira diferentna katar e personalna. (Sode sem sigurno pe amari avutni relacia?)

- xacares tut ke sak kotor katar vareso, ke preperes ande varesavo nevo than, savo chi si fizichno ci teritorijalno, numa si kotor katar khetano intereso thaj ciljo.

O CMS shaj vi te ovel cira bilacho thaj kadala bilachipena si phangle le posibilitetotsa pe idepedentno interakcija. Si te aven nekobor bilache rezultatura katar o CMS:

- shaj te oves xolariko, kana bishaven tuke bilache mesajura

- spamming: kana bishalen tuke mesajura save chi kames (kodo si reklame);

- lurking: kado si termino pe manusha savo dine andre ande jekh forumo numa chi jekh data bishaven/xramosaren vasesave opinie (Ranieri, 2011, p. 31).

Netiquette kado si jekh lista katar e zakonura pe lachi thaj responsabilno online komunikacija.

Vezba:

Kadi vezba trebal te agorisarel ande 40 minutora. Ulaven le studentot pe grupe katar 4-5 manusha. Den svakone grupasa jekh scenario. Phen le anava katar trin studentura, thaj den len kadala rolje:

- moderatoro - manush savo kontruil e debata, phenel kas si les pravo te del duma, zumavel te dikhel pal o egaliteto le manushengo ande diskusija, kerela jekh harni sinteza ando agor le diskusijako.
- reportero - lel note/sama pe kado so ssas phendino ande diskusija;
- kriticharo - observuil thaj del kritika,phenel pal le problemura savi chi si line pe sama.

Scenario 1: E Ivana sikadas pa Facebook lakere fotografie katar e milajeskiri vakacia vana . E turistichno agencija sikadas kadala fotografie pe lengiri Facebook patrin. E Ivana naj but losali kadale so kerdas e agencija thaj kodoleske las kontakto le agencijasa pe kadi situacija (entrego komunikacija musaj te ovel xramosardi ande forma katar komentarura pa Facebook)

Scenario 2: O Arben, o Igor thaj o Elezi ulavge lengiri komunikacija po Viber. O Elezi hacarda ke o Igor sikadas kadi komunikacija vi avere amalenge, thaj kodoleske las decizija te del duma lesa pe kado situacija (entrego komunikacija musaj te ovel xramosardi ande forma katar komentarura pa socialno medie)

Scenario 3: E Elena kerel bukji ande jekh kompanija savi kerel bukji po marketingo. Lakiri buki si te kerel promocija katar kadi kompanija ande socialno medie. But drom voj kerel promocija taj komentarura katar lakere amalinakoro facebook. Lakiri amalin mangla te del duma pe kadi situacija le Elenasa. (entrego komunikacija musaj te ovel xramosardi ande forma katar komentarura pa Facebook)

E grupi khelen e rolje premal kado scenario, haj o specijalno timo lel note padi situacija. Ko agor o specijalno timo kerel prezentacija katar lengiri observacija/komentarura. Diskutirin kadala komentarura le grupasa. Push le studenton so von gindin pe kado, thaj savi si e diferenca makhar e komunikacija pa interneto thaj normalno "muj po muj" komunikacija.

Pa studento:

Kadi vezba si te khelel pe jekh rolja savi sikavel amari online komunikacija. Len sama pal le instrukcie katar o trenero thaj agorisaren i vezba.

Sesija 4 – Wikijournal-o

Pa trenero:

O ciljo katar kadi sesija si te promoviril pe khetano butikeribe maskar studentija. E vezba si phangli pe online jurnalizno thaj diferetno grupe katar studentija sit e ulaven zadace, rolje thaj zakonura kas te keren jekh khetano jurnalo. O studentija trebal te kreirinen jekh khetani gazeta/jurnalo katar e informacie so kam arakhen pe wiki thaj internet blogo.

Lekcija: Participativno jurnalizmo

O participativno jurnalizmo si pendzardo vi sar “putardo jurnalizmo” thaj “djianengo jurnalizmo” si jekh tipo katar o jurnalizmo savo rodel khetano butikeribe vaj involviribe karat e munush save drabaren e informacija. Si vi situacije ande save entrago paramis trebal te ovel kherdi katar e manusha save drabaren o jurnalo. Kado del shaibe e manusha so drabaren o jurnalo te na oven numa konsumentura save len informacija numa vi te aven kreatorura kadale informacijaki. E khetani integracija katar kada duj rolje si anavkerdi sar “prosumer”.

Le dzijanesko jurnalno majbut si fokusirimo pal lokalna nevipena savo del shape le manushen te oven involmirime ande lokalno komunitetosko dzivipen. Si nekofor forme katar kado participativno jurnalizmo, thaj kadala forme si phange le roljasa savo si la le manushe so drabaren e informacija:

1. Numa komentarura katar o manush so drabar e indormacija;
2. Simplisticno kontribucija katar o manush so drabar e indormacija (linko, fotografija) ande profesionalno jurnaleskoro artikolo;
3. Direktno kontribucija katar o manush so drabar e indormacija savi involviril vi khetano butikeribe le jurnalistosa;
4. Jekh bologo savo sikavel lokalno nevipena;
5. Xramosaripen katar jekh profesionalno atrikolo;
6. Involviripen ande jekh web partin savi si kompletno menadzirime katar jurnalistura save sikavena lokalno nevipena;
7. Involviripen pe jekh hibridno jurnalizmo, khetano butikeribe maskhar profesionalno thaj jurnalistura amaterura;
8. Wikijournalism-o, si jekh forma savi del shaibe svakoneske te xramosarel nevipen thaj te kerel kadi informacija publicho. Kadi informacija majdur shaj te ovel paruvdi, pherdi katar avera manusha.

Vezba: Kadi vezna trebal te ovel agorisardi pal 2 casura. Angal te teljaren kadale vezbasa, mangas tut sukar te dikhes kana savore studentura si len pendzaripe te keren buki kompjuteronca var sar te roden informacija pa blogura thaj wiki-jurnalo.

Si nekobor pendarde webpartina save shaj te azutisaren o xramosaripe pe kado wiki-informacija vaj blogo

There are several popular tools which can be used in the development of a wiki or a blog.

Ulaven le studenton pe grupe katar 4-5 manusha.

Kas te keren kadi vezba trebal tumen:

Najhari 1 kompjutero pa grupa (minimum 1 kopjutero pe 4-5 studentura)

Najhari 2 kamere

TE studentura trebal te ovel len bazicno pendzaripen katar word thaj programo savo paruvél/editiril fotografije

1 veio-projektoro te sikaven e studentija piri finalno bukji

Majanglal vaker le studentonge savi si e vezba, thaj pal kodo phen lenge te alosaren rolje mmaskar peste (sar egzamlo sherutno editor, reportero, fotografero, kamermano, video-editoro). Ov sigurno ke savore xacarde e vazba thaj dzanen so te keren egzaktno kash te keren kado jurnalo. Phen lenge egzaktno so trebal te keren thaj so trebal te ovel o finalno rezultato. Sikav lenge nekobor egzamplurka katar jurnalura.

Pa student:

Tiri zadaca sit e kreirine wiki-jurnalo. Ka kere bukji ko jekh timo.

Svako timo trebal te kreirinel majhari 3 xarne paramisa pa temato savo von kamen.

O aktiviteto si ulavdo pe nekobor faze:

1. Kerek jekh shema katar tumaro jurnalo – o sherutno editor kam phenel savo si o temato, thaj vov ulavel e zadace maskhar e membrura ande leski grupa.
2. Ker jekh rodipe pal informacija – kado rodipe shaj te kere po internet vaj te pushe tire koleguren ande grupa.
3. Ker kontrolo pe web-partina katar lan e informacija
4. Xramosar o akrtikolo – sikav o WikiQuette thaj de len jekh drom sar te xramosaren o artikolo majshukar;
5. Ker paluno kontrolo pe kodo so si xramosardo.
6. Keren publicjno e informacija.

Kana kado si agorisardo, e studentura trebal te sikaven/prezentirin peskiri bukji.

Sar efektivno te xramosaren jekh artikolo?

1. Thon tumen ande pozicija katar o manush savo drabarel tumaro artikolo. Xramosaren na but lungo thaj na komplikovano teksto.
2. Le sama ke e majvazna punktura si phendine ando teksto.
3. Kana xramosaren o teksto le sama pe 5W zakono – ko si, so sas, kana sas, kote sas, thaj soske
4. Xramosaren atraktivno titlo (Ranieri, 2011, p. 39)

Sesija 5 – Sar funkcional o rodimasko programo

Pa trenero:

O ciljo katar kadale vezbako sit e sikaven le studenton sar kerel pe jekh rodipe po internet thaj save si e diferenca maskhar ver-ver rodipena po internet.

Lekcija: Rodimasko programo

E rodimasko program del tut shaibe te arakhes sigo informacija pa internet. Dosta si te xramosares numa jekh voba vaj fraza savi si phangli tire tematoso. Sar funkcional o rodimasko program?

So trebal te dzanes kana koristinen e rodimasko programo:

- e rodimasko programo analiziril 30-35% katar sae e web-partina, thaj o resto dzi 100 si katar e patrina save si len protekcija;
- e rodimasko programo chi rodel pa entrego web-partin. Von numa lens ama pe vorbi savi sas thodine katar o manush savo kerel o rodipen;
- o rezultato katar e rodimasko programo chi si 100 procentura kodo so shaj te arakhel pe ando internet, sostar kado rodimasko proceso si phanglo numa le vorbasa savi tu than ando program thaj chi rodel avera web-partina save kam shaj si len informacija savi tu kames;
- differentno/ver-ver rodimaskere programura chi keren bukji ande isto principio, thaj svako programo si les peskere principura;
- e reklame save si pa interneto shaj te keren e rodimasko proceso cira komplikovano
- e web-partina save arakhen pe ando prvo/jekto than pa interno chi mushaj te sikaven sako drom relevantno informacie pe tiro rodipen.

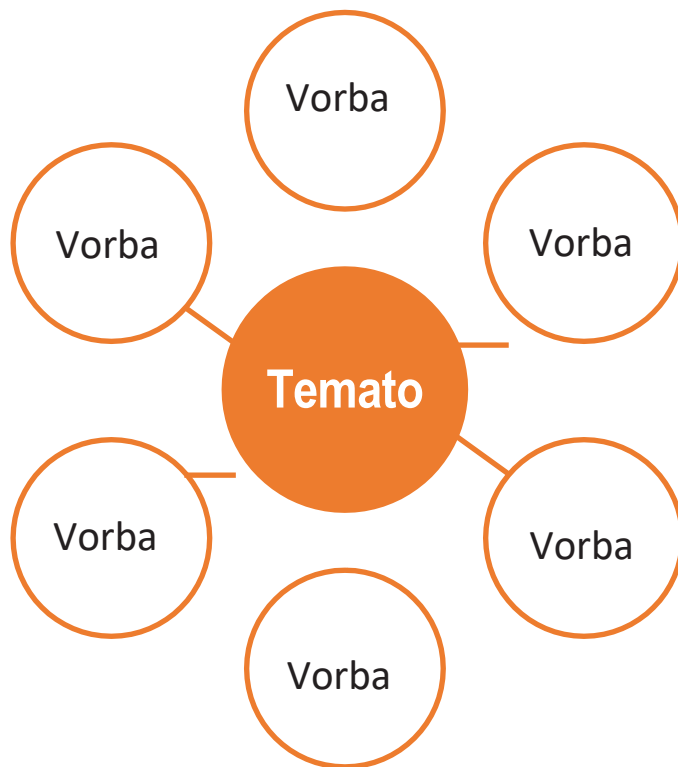
Veza 1: Debata. Kadi veza trebal te agorisarel ande 20 minutura. Push tut katar e grupa kadala puchipena:

1. Dzane von so si rodimasko programo?
2. Savo si o ciljo katar le rodimaskere programura?
3. Savo si tiro rodimasko programo savo tu pendzare? Si tut preferenca pe kado rodimasko programo haj sostar ?
4. Phen amenge sar tu rodes informacie pa interneto.

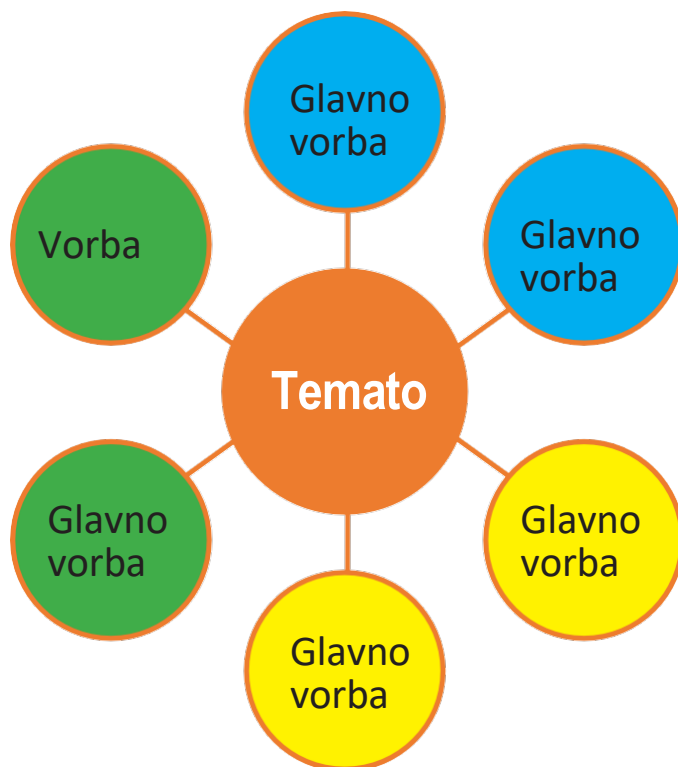
Veza 2: Rodipe le informaciengo

Kadi veza trebal te agorisarel anda 15 minutura. Si sukar kana svako studento kerel buki korkoro vaj ande grupa katar 2 studentura. Trebal te ovel tumen jekh komputero savo si les interneto.

Mang le studentot te keren lista katar le vorbi, tematura save kam len ande lengoro rodipen. Kana kam agorisaren e lista , trebal te organizirin e vorbi sar so sikado ande lista posteale.

Man le studentot te organizirin le virbe ande kado principio. Pal kodo mang lendar te re-organiziren e vorbi pe tematura thaj glavno vorbe save kam azutn len kana keren o rodipe

Kana si khero kado o studento trebal te kerel pesko rodipe pa interneto. Kana keren kado manglen te xramosaren vi aver vorbi save chi sas ande lengi lista numa save sikadile sar rezultato katar lengo rodipe po interneto. Kadale shaj te keren jekh nevi lista katar e vorbi phangle lengere tematoso.

Ko agor katar o aktiviteteto, svako grupa trebal te sikavel o rezultato katar lengoro doripen thaj te phenen:

- Sode rezultatura arakhle;
- Sode neve vorbe sas thodine adicionalno pe lista ;
- Sar kadala neve vorbe si phangle le tematoso;
- Sode vorbi sas kosle katar e inicijalno lista.

Pa studento:

Le sama pe instrukcie katar o trenero thaj agorisar tiri prezentacija

Sesija 6 – Le informacii katar o interneto

Pa trenero:

O ciljo katar kadale sesijako si te sikavel pe sode relevanto si thaj savo kredibiliteto si len le informacien arakhle anda internet. Kam shaj te pushen le studentot save si lengere kriteriumija kana keren identifikacija pe varesavi informacija so avel katar o interneto. Dikhen kana trebal te phenen le grupake so si kodo kredibiliteto kana von chi dzanen.

Lekcija: Rodimasko programo

E rodimasko program del tut shaibe te arakhes sigo informacija pa internet. Dosta si te xramosares numa jekh voba vaj fraza savi si phangli tire tematoso. Sar funcionil o rodimasko program?

So trebal te dzanes kana koristinen e rodimasko programo:

- e rodimasko programo analiziril 30-35% katar sae e web-partina, thaj o resto dzi 100 si katar e patrina save si len protekcija;
- e rodimasko programo chi rodel pa entrego web-partin. Von numa lens ama pe vorbi savi sas thodine katar o manush savo kerel o rodipen;
- o rezultato katar e rodimasko programo chi si 100 procetura kodo so shaj te arakhel pe ando internet, sostar kado rodimasko proceso si phanglo numa le vorbasa savi tu than ando program thaj chi rodel avera web-partina save kam shaj si len informacija savi tu kames;
- differentno/ver-ver rodimaskere programura chi keren bukji ande isto principio, thaj svako programo si les peskere principura;
- e reklame save si pa interneto shaj te keren e rodimasko proceso cira komplikovano
- e web-partina save arakhen pe ando prvo/jekto than pa interno chi mushaj te sikaven sako drom relevantno informacie pe tiro rodipen.

Veza: Debata. Kadi vezba trebal te agorisarel ande 30 minutura.

O temato kadale vezbako si o kredibiliteto thaj sode relevantno si e informacija arakhli pa interneto. Kadala si nekobor pushipena save kam shaj te pushen le studenton:

- Pal tiro gindo, le informacii ande interneto si chache? Shaj te pakias pe sa so si xramosardo? Manglen te phenen majbut pal kodo thaj te de nekobor egzemplura.
- Sas tut varekana varesavo pushipe pe informacija savi arakhlane pa interneto ? Sostar ? Sahj te des deskripcija katar kadi situacija ?
  - Sar shaj te verifikuine ke jekh informacija ando interneto si chachi vaj xoxavni? Save si tire kriterie pa keado?

Xramosaren e rezultatura katar kadi diskusija. Save kriteriumija sas phendine katar e studentura. De komentaro pe sakadala vorbe save sas xramosarde ande kadi flip-chart tabla.

Vežba 2: Kadi vezba trebal te agorisarel ande 40-60 minutura. Ulaven le studentot pa grupi pe duj studentura. Vash kadi vezba trebal tumen, pe grupa 1 kompjutero savo si les interneto. Mang katar o studentija te keren analiza pal anglune 5-6 vorbi save arakhle ande paluni vezba. Kadi analiza trebal te ovel kerdi pala e kriterie save si sikavde potele. Si len 30 minutura te agorisaren kadi vezba.

Kana agorisarde i vezba, svako grupa trebal te kerel prezentacija, thaj te dikhen save si e diference maskhar le grupe.

Pal kado, phen le studenton te dikhen e lista savi sas kherdi ande paluni vezba thaj te keren revizija katar o kredibiliteto. Kadi revizija si te ovel bazirime pe nekobor vorbe (Ranieri, 2011, p. 57).

Pa studento:

Le sama pe instrukcie katar o trenero thaj agorisar tiri prezentacija

Kriteriumo 1	Khon xramosardas kodo? Si vov/voj bendzardo manush? Si katar e organizacija savi si pendzardi?
Kriteriumo 2	Ande save manush si xramosardi kadi informacia? Kas te xacares kadi informacia, trebal tut varesave anglune pendzarimata pa kado temato vaj na ?
Kriteriumo 3	Savo so o skopo pe kadi web-partin?
Kriteriumo 4	Si e informacia xramosardi lache? Si klaro/precizno?
Kriteriumo 5	Si kade informacia purani?

Evaluacijako tabelo (Ranieri, 2011).

Web-partin	Nivelo pe pachaibe	Shaj te pakias vaj na (phenen sostar gindin kado)
Web-patrin 1	ucho	Sebepi 1: shaj te pakias /chi shaj sostar ...
	mediumo tikno	Sebepi 2: shaj te pakias /chi shaj sostar ...
Web-patrin 2	ucho	Sebepi 1: shaj te pakias /chi shaj sostar ...
	mediumo tikno	Sebepi 2: shaj te pakias /chi shaj sostar ...
Web-patrin 3	ucho	Sebepi 1: shaj te pakias /chi shaj sostar ...
	mediumo tikno	Sebepi 2: shaj te pakias /chi shaj sostar ...

Sesija 7 – O Risiko pa Interneto

Pa trainero:

O ciljo le sesijako sit e promoviril dzanipe thaj te sikavel sar te arakhen kricijalna informacie pa internet. E baza katar kadi vezba kam ovel jekh rodipe pa internet thaj te dikhen sar shaj jekh kompjutereso program (viruso) del ande pe tiro kompjuterno kana chi les sama pe web-patrina save den andre.

Vezba 1. Gindipena thaj diskusija.

Kadi si jekh but skurto vezba savi kam zautisarel tut te keres introdukcija pe kado temato numa vi te dikhes sode tire studentija pendzaren kado temato. Kadala si le puchipena:

- So si jekh kompjutereso viruso?
- So si jekh konpjutereso kirmo?
- Sas tiro kompjutero varekana infektirimo jekhe? Kana sas, so kerdan? Karat lank ado viruso?
- Dzanes sar te protektirin tiro kompjutero katar le virusija? Kana dzanes phen sar.

Shaj te sikaves vi nekobor video vash virusija thaj kirme.

Lekcija: Kompjutereskere virusija

Jekh kompjutereso viruso si bilacho program savo del ande pe tiro kompjutero kar kidel informacie katar tiro kompjutero. Butivar amen chi dzanas ke ande amaro kompjutero si viruso. Kana o virudo de landre, vov kerel blokura save den shaibe le manusheske savo kerga kado viruso te del ande pe tumaro kompjutero thaj te kidel personalno informacie.

Si nekobor programura save si bilache pe tiro kompjutero ((Ranieri, 2011, p. 61):

- malware: si jekh program savo kam rumisarel tiro kompjutero;
- Kirme: kado programo kam kerel tiro kompjutero te dzal lento;
- polimorfichno viruso: kado tipo katar viruso paravel pe svako data kana putres tiro kompjutero thaj kodeleske si but phares te identifikuis kado viruso;
- metamorfichno viruso: kado virusi shaj te paravel entrego kodo, thaj kodoleske o programura save detektirin thaj kosen o viruso chi shaj te astaren le;
- Trojanicko Gras: kado viruso si but pendzardo. Tehnicno, kado chi si konsidirimo sar viruso sostar vov chi dulpikuil pes. Vov numa putrel le dokumentoura thaj paravel lengere anava.

Vežba: Ulaven le studenton pe grupi katar 3-4 studentura. Presentirin trin diferentno scenario. Manglen le keren jekh harni analiza katar svao scenario, kote aj sar si shaibe o kompjutero te lel viruso.

Scenario 1: cirdes tele jekh filmo katar ilegalno torrent web-partin. Si shaibe to kompjutero te le viruso ?You are

Scenario 2: Reslo tute jekh email katar varekon so chi pendzare le, thaj savo phenel tuke ke dobisardan 100,000 eur. Kas te les kadala love trebal te dzas pa linko savo si ande kado emailo. So kam keres?

Scenario 3: Kames te kines dzemperi anda interneto. O forumalo rodel tutar o numero katar tiri kredit karta? Pe soste trebal te les sama ang ate keres o pokinipe?

Pa studento:

Le sama pe instrukcie katar o trenero thaj agorisar tiri prezentacija

Sesija 8 – Amaro online identiteto

Pa trenero:

O ciljo kadale vezbako si te xacaren o koncepto pa identiteto ande online thaj offline konteksto. Angla te astaren e sesija, phen le studentonge te keren jekh xarni prezentacija pal peste, ande jekh forma sar e identiteoski karta, thaj pale khelen diferentno/ver ver rolje thaj situacii. Kado kam sikavel le studentonge ke jekh persona/manush shaj te parugel peskoro identiteto ande direfentno konteksto.

Lekcija: Identiteto(online/offline)

E socijalno dzivipe thaj le relacii thaj rolje ande societeto kam shaj te parujen amaro identiteto. Kast e konstruiril pe jekh idenditeto trebal but vrama thaj varekana enrego dzivdipe. Ko amaro trajo amaro identiteto parugel pe premal e situacija savi sa angla amende. Sa kadala situacije kam mekhen trago pe amaro idenditeto, te amari dzidipaski filozofija thaj personalno percepcija. Kadala paruvipena shaj te oven svesno thaj garavde (sar egzemplo, kana kamas te ovas majsukar organizirime, vaj kana kamas pe paruvav amaro traesko stilo). Kadala paruvipena dzan korkori bizo te dzanas amen.

Numa savo impakto si le medien pe kado proceso? Savi rolja le socijalno networkura si len ando konteksto ?

O glavno ciljo katar e socijalno medie sit e vazden interaksija maskhar le manusha. Lengi bukji si bazimirimi pe profile katar e manusha save si kotor katar kado networko. Kadala profilura den informacie pe kado manush so vov/voj kamenl, savo si lengoro hobi, savo intereso si len ande trajo thaj aver informavii save kamen te ulaven maskhar aver manusha. Kado si anavkerdo sar virtualno network thaj kado si o Facebook, Twitter, Insta-gram, YouTube thaj TikTok. Svako katar kadala networkura si pedzarde pal lengiri interaksija maskhar le manusha save so kotor katar le networkura. Kana "Trais/Dzivinen ande" socijalno networkura e informacie save sikaven, ulaven maskhar aver manusha si publichno vaj semi-publichno. As kado shaj te provukuinel problemura phangle pe jekh creiriba le identitosko.

Veza: Kadi vezba trebal te agorisarel ande 20 minutura. Kado vazdel jekh diskusija pal identiteto. Pushen le studenton kadala pushipena (shaj te parujen Kadapa pushipena vaj te pushen adicionalna pushipena):

- So si o identiteto?
- So si pe amaro identiteto ?
- So kerel influence pa amaro identiteto?
- Si li shaibe te ovel amen najbut katar jekh identiteto ande amaro trajo?
- Parugel pe amaro identiteto? Sostar si kado?
- Si li diferenca maskhar o online thaj offline identiteto?

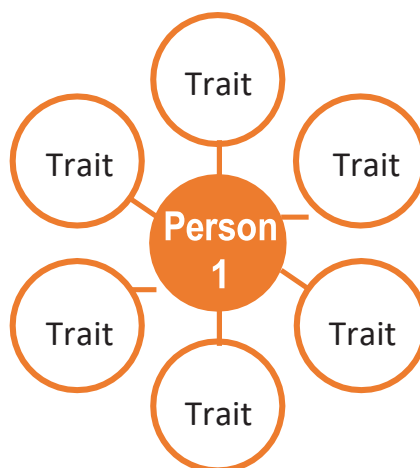
Xramosaren le majimportanta idea ande flip-chaet table.Len sama te zramosaren e najimportantna konceptura sar: amaro identiteto dependil katar o konteksto; o identiteto parugel pe non-stop, e konstrukcija le identitoski si selektivno proceso kote ámen lac decizija pe kodo so kamas te ulavas avire manushenca.

Kana o koncepto si klaro, mang le studenton te keren jekh xarni prezentacija pal peste, ande jekh forma sar e identiteoski karta. Savoren den po jekh parno patrin, kaca, lepako, markerura pe diferentno farbe,. Mang lender te oven so maj kreativna thaj te keren e prezentacija pal peste. Phen lenge ke silen 20 minutos te agorisaren kadi bukji.

Veza 2: Khelibe diferentno rolje. Ulav le studenton pe grupe pa 5-6 manush. Svako grpa trebal te sikavel grimasa – trebal te analizirin e situacija savi si dini lenge thaj kadi rolja te khelen angla le javer studenton. E aver studentura trebal te phenen e rolja save von gindin ke o studentura sikaven. Potele si jekh lista katar situacije.

Rolja	Situcija
Persona 1, mrzalo manush. Ov mrzalo angla le aver studentura	Dzas te kines averso anda pazari
Persona 2, o zuralo manush. Ov arogantno angla le aver studentura	San anda parko le amalenca
Persona 2, o majsukhar studento. Vov/Voj svako drom vazdel po vas te puchel vareso	Ki skhola, san po caso
Persona 1, e majbari phen. Voj sikavel but bati griza pe peskere potikne phenja/phrala	San tire familijasa
Persona 1, problematichno studento. Voj den дума entrago ges ande skola thaj po caso	Ki skhola, san po caso

E grupa savi pendzarga majbut rolje/situacije si pobedniko. Kana khelem kadi vezba si sukar te xramosaren as e phendine situacie/rolje pa jekh flip-chart tabla.

Dikhel pe ke e Persona 2 si la diferentno thaj varekana kontradiktorno identiteto. Mang le studenton te refletuin pe kadi situacija thaj mang lender te keren jekh paramis katar sa e rolje/situacije sikavde katar e Perosna 2. Push le sar kado shaj te ovel.

Pa studento:

Le sama pe instrukcie katar o trenero thaj agorisar tiri prezentacija

Sesija 9 – Perzonalno prezentacija ando internet

Pa trenero:

O ciljo katar kadi sesija si te vazdel pe e sama pal indetitetu savo egzistiril pa internet thaj identitetura save si xoxavne. Ande kadi sesija, e studentura kam oven pushle te lens ama pal identitetura pa internet thaj ando realno dzivdipe.

Veza: Kadi vezba trebal te agorisarel pade 30-40 minutura. Te keren kadi vezba trebal tumen jekh projetoro thaj kopija katar o filmo Avatar katar James Cameorn. Trebal te sikaven kotora katar o filmo save sikaven e dinamika kaskhar o avataro thaj o karaktero palal o avataro. Kado kam del shaibe le studenton te len sama pal e puchipena phangle le virtualno identitetonca.

Pal-o filmo putren diskusija le studentonca. Kadala pushipena kam azutisaren tumari debata: At the end of

- Dzanen so si avataro?
- Sas tumen shaibe te koristiten avataro ande komunikacija po interneto?
- Sen sigurno ke pal o avataro si jekh manush savo phenel o chachipe?

Xramosaren ande jekh flip-charto e puntura save sas phendine ande kadi diskusija.

Veza 2: O ciljo katar kadi vezba sit e vazdel pe sama pal personalno prezentacija ando internet. Mang le studenton te xramosaren xarni personalno prezentacija. Kadi prezentacija trebal te ovel la 5 punkura thaj shaj te ovel la teksti, muzika thaj fotografija. E prezentacija trebal te sikavel lengoro interesu, mangipena, dzivdipaski eksperienca thaj pasija. Mang le studenton te keren korkori bukji. Pal kado mang le studenten te keren prezentacija maskhar pende.

Lekcija: Digitlano paramis

E digitalno paramis si jekh tehnika savi si but istemalkerdi ages, thaj savi sikavel as e interesura, eksperience thaj imaginacie jekhe manusheskere. Expresia digital storytelling dateaza de la Joe Lambert si Dana Atchley, care in anii 1990 au creat un sistem multimedia interactiv, in care oamenii se puteau prezenta folosind text, sunet, imagine etc. Se poate defini povestirea digitala ca fiind procesul prin care popoare diverse isi impartasesc povestile de viaa si imaginatiile creative cu alii. Aceasta forma mai noua de povestire a apărut odata cu aparitia tehnicilor de productie media accesibila, hardware si software, inclusiv, dar fara a se limita la camere digitale, inregistratoare digitale de voce, iMovie, Microsoft Photos, Final Cut Express si WeVideo. Aceste noi tehnologii permit indivizilor sa-si impartaseasca povestile pe internet pe YouTube, Vimeo, discuri compacte, podcasturi si alte sisteme de distributie electronica (Ranieri, 2011).

Veza 3: Xarni diskusija. Kadi diskusija trebal te agorisarel ande 20 minutura

Mang le studentotn te phenen sos si autobiografija. Mang len te phenen nekobog egzemplura katar autobiografija. Push len kana sas len shaibe dzi akana te xramosaren CV. Push len savi si e diferenca maskhar jekh CV thaj autobiografija.

Ker jekh skurto ekspoze pa flip-chart pe kodo so phende e studentura.

Vezba 2: Prezentacija pe mande. Kadi vezba trebal te agorisarel pal 30-40 minutura. Mang le studenton te keren kej prezentacija pal lende bazirimi pe kadala pushipena:

- 1) Me sem...
- 2) So shaj/biriv te kerav...
- 3) So placal man/mangav te kerav...
- 4) So kamav te sicovav te kerav...
- 5) So chi kamav te kerav ...

Kana agosarde kadale vezbasa, roden katar e studentura ke keren kejh paramis pal lende katar le answerura save dine ande kadala pushipena.

Vezba 3: Digitalno paramis / prezentacija pe mande

Kadi vezba trebal te agorisarel pal 1 caso. Kas te keras kadi vezba trebal najhari jekh kompjutero vaj smartphone, akceso pal internet, mikrofono thaj slusalke. E prezentacija shaj te ovel la muzika, vídeo, glii vaja ver interaktivna informacie save o studento gindil ke si phangle leskere karakterosa/trajosa.

Pa studento:

Le sama pe instrukcie katar o trenero thaj agorisar tiri prezentacija

Miri fotografija / Avatar	Kho sem me? (deskripcija)	So kamav me? (muzika, filmo, atro.) savo sikavel pho sem me
---------------------------	---------------------------	---

Sesija 10 – Privatnost pa internet

Pa trenero:

Vazba 1: Diskusija

Kadi diskusija sit e agorisarel pal 15-20 minutura. Vazden jekh diskusija vash e privatnost ande internet. Khate si nekobor pushipena save kam azutirin e diskusija (kadala pushipena si suma sar jekh egzemplo, kana kamen shaj te pushen vi aver pushipena save chi si xramosarde kate):

- So si privatnost?
- Ande savo konteksto asungen kado termino?
- Si tut varesavi profesionalno informacia savi aver manusha chi trebal te dzanen?
- Save personalno infirmacie ulavea/deja pa internet?

Xramosar ko flipchart table ke vorbi save si phendine ande diskusija. Kadala vorbi kam azutisaren e sidkusija ande aver vezbe. Le sama pe informacie save o studento kamel thaj chi kamel te ulavel/phenel pa internet.

Veza 2: Definicie.

Kadi diskusija sit e agorisarel pal 40 minutura. Alosaren vorbe phangle le terminosa “privatnost” thaj man le studenton te definirul so si kodo. Ulav le studentot pe grupi ande 3-4 studentura. Svako grupa trebal te ovel len kej smart-telefono, akceso pa internet, lil, pikso. Vaker le studentonge ke e terminura save kam oven phendine ke trebal te roden e definicie pal internetom, numa kana kam keren prezentacija trebal kadala definicie te oven pjendine ande lengere vorbi.

Kana e prezentacie si agorisarde, sikav le studentonge jekh lista katar as e definicie thaj konceptura save sas diskutirime, thaj mang lendar te kompletirinen o teksti lengere definiciencar. Pal kodo putren diskusija pal e ver-ver definicie xramosarde katar e studentura thaj dikhen savi si e diferenca maskar lengere definicie thaj kodola so si xramosarde anda lil.

Definicie: kana sas duma pal privatnost, musaj te keras klarifikacija pe varesave konceptura.

“Kamav” koncepto – khate das duma pe jekh situacija kana jekh manush kamel, si les voja te paruel/ulavel personalno informacie po interneto.

Personalna dati – informacie save direktno identifikuin e manushe . Personalno data si anav, familijakoro anav, kherutni adresa, datumo kana san bijano. Personalna dati shaj te oven vi fotografie, vaj glaso savo si crdimo upre.

Senzitivno dati – kadala si informacie save trebal te lel pes sama kana prezentiril pes pa interneso, thaj kam shaj te oven senzitivna thaj shaj te oven phangle tire religijasa, politichno gindura, sastimaskere kondicie thaj aver.

Privatnost – kado termino sikavel tiro shaibe te protektirin tiro privatno dzivdipe thaj save informacie deja/sikaveja/ulaveja ando internet.

Pa studento:

Asun so phenl o instrukturo thaj kompletirin e vezba.

Sesija 11 - Privatnost pa internet 2 kotor

O ciljo kadale sesijako sit e sikaven pe sa e riskura phangle le personalno informacienca save ulavaja/daja/sikavaja po internet. Aver aspekto sit e sikavas sar shaj te kontrolirina e informacie save si prezentirime ande interento. Astaren jekh diskusija pal situacie kana lengere personalno informacie sas bilache line. Pal kodo sikav lenge duj diferentno porfilura pa interento save si len personalno informacie , thaj mang lender te identifikuinen informacie save shaj te oven sensitivna thaj rizichno te oven ulavde/sikavde/dine po internet.

Lekcija: privatnost ande internet thaj socijalno medie

E drakhin katar e socijalno networkura (SSN) si than khote amare personalna informacii shaj te oven manipulirime. E socijalna networkura sar Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn si len milionura Manisha save si kotor katar kadala drakhina. Kana kames te oves kotor katar kadala networkura, musaj te nekobor personalno informacie. O Boyd (Ranieri, 2011), phendas ke si nekobor karakteristike phangle le terminosa "privatnost" pa internet:

- 1) Sa so si publikuimo pa internet ashel but lungu vrama khote;
- 2) Si tu shaibe kana rodes pa interneto, te arakhes personalna informacie pa jekh manush;
- 3) Knonic chi shaj te ovel sigurno ko dikhel kadala informacie.

Kado phenel, ke svako drom kana das/publikuinas varesavi informaci pa interneto, kado informacia ashel khote, thaj svako manush si les shaibe te arakhel kadi informacia thaj te cirdel la tele, vaj te ulavel la avere manushenca. Len sama kana e ifnormacia savi sikav akana po internet naj te kherel munege varesavo problem pal 20 bersh.

Veжба 1: Roden personalno informacie pa interneto

Kadi vezba trebal te agorisarel pal 30 minutora. O trenero kam del tumen instrukcie pe kadi vezba. Kam trebal tumen kejh kompjutero, projektoro. Putaren jekh socijalno drakin thaj roden nekaskiri fotografija. Cirden tele kadi fotografija, thaj putren varesavo aver programo (MS Word), thaj kreirinen profilo jekhe manusheske. O ciljo kadale vezbako si te sikaven le studentonge ke si but lokhe te len personalna dati jekhe manusetar thaj te kreireinen profilo avere manusheske bizo te ovel tumen dovolma (permisso) le mushesko kotar so linen e informacii.

Agorisaren kadi vezba jekhe diskusijasa. Ulaven le studenton ande duj grupe. Alosaren jek student te ovel moderator le grupako thaj aver student te ovel sudija. Mangen katar le studentura te keren jek prezentacija pal temato "e sovijalno networko naj si sigutno sostar ...".Jek grupa trebal te phene sostar gindil ke si sigurno a e dujto sostar jas sigurno e socijalno networko. Den len 15 minutija svako grupa te diskutiril. O sudija kam phenel savi grupa sas las majsurak argumentura.

Pa studento:

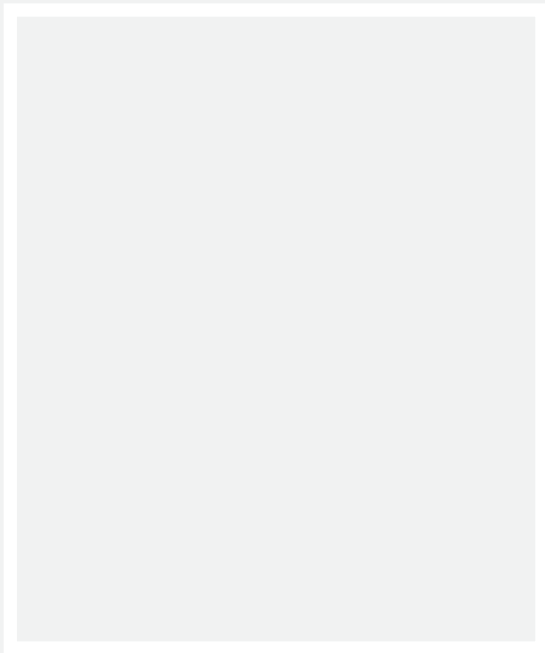
Len sama pe kodo so phenel o instruktoro thaj len aktivno participacija ande diskusija.

Sesija 12: Privatnost pa internet : Identifikacija pe risiko

Pa trenero:

Kadi vezba trebal te agorisarel pal 40-50 minutura. Ulaven e studenton ko grupe katar 4-5 manusha. Den svako grupa jekh materijali savo si sikavdo potele, thaj mang lender te den answer pe kadala puchipena save si xramosarde ande lil.

Profilo No. 1

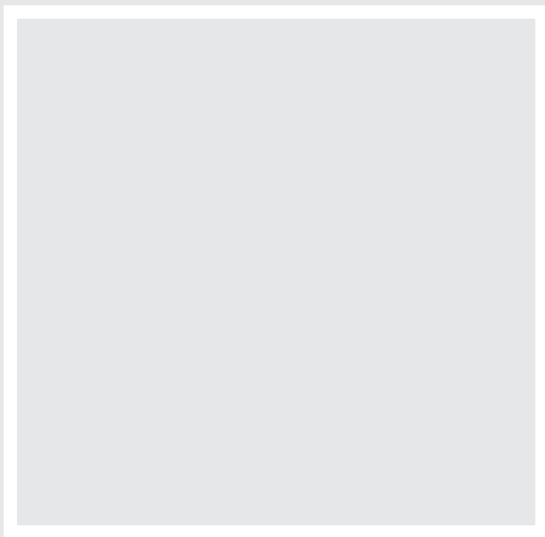

Miro anav si Irena Skenderi. Si man 17 bersh thaj traiv/beshav ki Tirana. Beshav khetanes ando kher pashe o foro mire dajasa, dadesa thaj mire phralensa.

Tradav ki maskharutni skola, thaj kamav te ovav akterka. Placal man te dikhav man mire majsukar amalencar I Claudia thaj o Arben. Ko milaj dzas khetanes ki plaza.

Kana kamen te keren kontakto manca, bishaven mange email ki kadi adresa irenaskenderi@mailmailmail.com vaj akharen man pa telefono ko kado numero 123456789.

Profilo No. 2

Miro anav si Alen. Kerav studie pa informatika ko Skopje. Sas man shaibe te studirnav avral katar miri them, thaj lem than ko jek programo studentosko ki Barcelna.

Kamav miri edukacija te agorisarav la ki Germanija. Si man baro interesso pal kompjuterura. Keren kontakto manca kana si tumen varesave pushipena.

3Source of image: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.pngegg.com%2Ffen%2Fpng-xgrq&psig=AOWaw0MhH5a7A-ZULqOs5Ucecp&ust=1596456820651000&source=images&cd=vfe&ved=OCAIQjRxqFwoTCMIVhqe_OoCFQAAAAAdAAAAABAJ

4Source of image: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.cleanpng.com%2Fpng-creative-commons-license-robe-edward-kenway-costum-2440612%2F&psig=AOWaw0MhH5a7A-ZULqOs5Ucecp&ust=1596456820651000&source=images&cd=vfe&ved=OCAIQjRxqFwoTCMIVhqe_OoCFQAAAAAdAAAAABAP

Informacie prezentirime	Analiza katar o risiko
Si xramosardo o anav? Va Na	Si kado rizicno? Xramosaren ekzemplo..?
Si xramosarde e bersha? Va Na	Si kado rizicno? Xramosaren ekzemplo...Kana si ok te den informacie pal tumare bersha?
Si e kontakt informacie xramosarde? Va Na	Si kado rizicno? Xramosaren ekzemplo..? Kana si ok te den informacie pal tumare kontaktura? Save informacie ?

Pa studeno:

Len sama pe kodo so phenel o instruktoro thaj kompletirinen i vezba.

Sesija 13: Sekuriteto pa interneto

Pa trenero:

O ciljo kadale sesijako si te buxlarel pe o dzanipe le studentongo pal e strategije vash sekuriteto pa internet. Majanglal keren jekh xarni introdukcija pal o koncepto pe sekuriteto pa interento, angla te keren prakticna vezbe. Kao dam del shaibe le studentot te pendzaren o koncepto majanglag thaj te keren posukar o vezbe.

Lekcija: Privatnost thaj Sekuriteto pa interneto

O koncepto pa Privatnost thaj Sekuriteto pa interneto naj si numa phanglo le informacienca save ámen kamas te keras len publicno numa vi pal informacie save ámen lijam pala ver manusha. But katar e aktiviterura pa interneto sar shopping, pokinipena, socijalno networkura, si phangle personalno informacienca pal amende. Si web-patrina save roden personalno informacie amendar (sar egzemplo: varesave sajtura kam roden tiro datumo katar o bijando dive te dikhen kana si tut majbut katar 18 bersh), kana pheren varesavo questionaro, tumare privatna informacie shaj te oven line vash varesave reklame. But kadala web-patrina kiden/ciden personalno informacie bizo amen te dzanas pe kado.

So si data logs? Kana sen konektirime ando internet, o server automaticno registruil tiri konekcija. O ciljo pe kadi registracija sit e kiden e informacie pal tute thaj e web-partina save tu dikhlan. Pal kodo von bishaven tuke terklame save si pashe phangle le web-partinenca save tu dikhan.

So si cookies? Cookies si tikne programura save len tele informacie pal web-patrina save dikhlan. Sar egzemplo, jekh web-patrinako menadzero shaj te pendzarel tut kana des ande ando sajto, shaj te dikhel so de drom dikhlan o sajto, thaj save si tire personalno preferencie. E paluni direktiva katar le Evropaki Unija, phenel ke musaj svako drom kana des andre ande jekh web-patrin te des tiro konseto pe web cookies.

So si phishing? Kado si jekh praktika kana kiden pe informacie. Sar egzemplo, shaj te ovel emailo savo si bishaldo Karin but manusha, thaj kado emalo si bishaldo katar e xoxavni banka thaj aver institucija. O ciljo pe kado emailo sit e kidel personalna informacie

Vazba: Xramosaren jekh dokumento pal privatnost pa interneto.

Kadi vezba sit e ovel agorisardi ande 40-60 minutura. Ulaven e studentura ande grupe katar 4-5 studentura. PE kadi vezba svago grupa trebal len kompjutero vah papiro thaj pikso. Mangen sukaren le studenton te xramosaren jekh dokumento pal privatnost pa interneto. Kado dokumento trebal te phenel le studentonge sar shaj te keras proetkecija katar amare personalna date pa interneto. Vas svako adveto/propozalo, o studentura trebal te den egzemplo. Phen le studentonge te keren jekh xarno rodipe pa interento pe kadala advetura/proposalura.

Pal 45-60 minutura, mang le grupen te keren prezentacija katar e rezultatura. Pal kodo e studentura trebal te alosaren e majsukar adveto thaj te xramosare kado ande jekh flipchart tabla.

Pa studeno:

Len sama pe kodo so phenel o instrukturo thaj kompletirinen i vezba.

Sesija 14: Lejbe informacie katar o internet

O ciljo kadale sesijako si te lel pe sama pal o problem phanglo le plagiarism (choripe) thaj te sikavel pe sar shaj kadala informacie line katar o internet te oven istemalkerde amendar. Pushen le studenton save web-patrina von lens ama roden informacie vaj kana xramosaren lila. Xramosaren kadala resursija ande jekh flip-chart tabla.

Lekcija: Electronicno plagiarism (choripe)

Electronicno plagiarism (choripe), si, ande simplisticno vorbe, “copy and paste” praktika, save vazdel griza pe orginalnost ande kadi internet era. Kas te maras amen mamuj kado problem, si kerde programura save shaj te keren verifikacija kana tiro teksto si orginalno vaj si leno/kopirimo katar o internet. Ver-ver ekspertura dine siferento propozalura shar shaj te arakhel pe solucija pe kado problem. O Plagiarismo shaj te ovel kerdo kana vareko chi dzanel sar te anavkerel/citirinel kotar si leni kadi informacia vaj kana le manushe chi si les ka[aciteto te xramosarel orginalno ideja.

O Plagiarism chi si numa problem savo si phanglo le orginalitetosa numa phagel e intelektualna chachipena le manushengere save xramosarde kadala tekstura.

Vežba 1: Discusija.

Kadi vezba sit e ovel agorisardi ande 20-30 minutura. O temato sit e diskutirinen pe aver web-patrina anda save las informacie kana xramosaras tekstura/dokumentura. Tele si xramosarde nekoboro puchipena save saj te azutisaren kadi diskusija:

- Znanes so si jekh “kvotacija”?
- Kana xramosarden lila/dokumentura lijen varesave informacie ande interneto?
- Kana len informacie katar o interneto, anavkeren/citirinen kotar lijen kadala informacie ?
- Kana citirinen, xramosaren o anav le autoresko? Kana keren kodo, phenen sar keren le?
- Si li shapie ande jekh teksto te anavkeren/citirinen varesavo filno, gili ?

Ma bistren te xramosaren e majglavna punktura ande jekh fli-chart tabla.

Vežba 2: Roden kvotacije (quota-tion)

Kadi vezba trebal te agorisarel ande 30-45 minutura. Ulaven le studentot ande grupa pe duj manusha. E studentura shaj te xramosaren e kvotacije/vakeripena ande lejh papiro/lil numa si sukar kana si len shaipe te ovel len kompjutero thaj akceso po interesent.

Den svakone student jekh lista katar e kvotacije (dikh potele). Kadi lista si la kvotacije katar pendzarde manusha. E studentura trebal te arakhen kotar si lendi kadi kvotacija, thaj anso savo bersh sas xramosardi. Kana e studentura arakhle o avav le autorengo save xramosarde kadala kvotacie, manglen sukares te xramosaren jekh xarno/skurto teksto ande savo kam thon e kvotacie save si xramosarde pe papiro. Ko agor e studentura trebal te keren jekh prezentacija katar lengiri bukji.

Pa studento:

Len sama pe kodo so phenel o instrukturo thaj kompletirinen i vezba.

Kvotacija	Kho?	Kana?	Khatar?
<p>O majbaro sukseco ande amaro trajo chi si kana shona shi peras, numa si kana ustas pal svako peribe tele</p> <p><i>The greatest glory in living lies not in nev-er falling, but in rising every time we fall.</i></p>			
<p>O drom te astaras si te shinavas e дума thaj te astarat te keras vareso</p> <p>The way to get start-ed is to quit talking and begin doing.</p>			
<p>20 bersh kodoleske ka moves maj phagerdo katar e bukja so chi kerdan a na katar kodola so kergan</p> <p>Twenty years from now you will be more disappointed by the things that you didn't do than by the ones you did do.</p>			
<p>Kadala manusha so pele tele ande jekh mizeria si kadala so kam ovel lek majbaro sukceso</p> <p>Those who dare to fail miserably can achieve greatly.</p>			
<p>Amal si kodo so del tu sloboda te oves tu so san</p> <p>A friend is someone who gives you total freedom to be your-self.</p>			

Sesija 15: So si copyright?

Pa trenero:

O ciljo kadale sesijako si o studento te pendzarel o termino thaj o koncepto phabglo le copyright-sa. Angla te aster pe l sesija, push le studenton kana dzanen o termino Creative Commons. Push le studenton kana varekana teljarde katar o internet vaj line dokumentura katar torrents / ilegalno. Vaker le studentogne save si o reperkusie (kazne) kana vareko lel ilegalno materijalura katar o internet.

Lekcija: Copyright

O Copyright del protekcija le kreativna materijalura (lila, filmura, muzika). O Copyright si jekh lista katar ekskuzivna chachipena vash ekonomsko praktike, moralno chachipen thaj proketkcija le manushekiri savo kerga kado produkto. O koncepto phanglo le copyright-sa si o copyleft. O copyleft del ver-ver interpretacie pe copyright. Sar egzemplo, kana si Copyright, o parvo te kerel modifikacija katar o teksti, vaj te stampiril si dino numa le manusheske savo xramosarda o teksti numa kana si Copyleft, kado pravo si dino vi avere manusheske. E Creative Commons sas vazdime ando 2001 bersh savi si registririmi sar na-profitno organizacija.

Vežba 1: Debata.

Kadi vezba trebal te agorsarel ande 15-20 minutura. O temato pe diskusija si copyright. Push le studenton so von dzanen pal copyright?

Kadala si nekobor pushipena save shaj te astaren o debate. Kana kames shaj vi te pushes aver pushipena:

- ***Asungan varekana pe termino copyright? Kana asungan, dzanes so si kodo?***
- ***Dzanes so si phagipen katar o termino copyright?***
- ***Asungan save si e konsekvencie kana chi respektiris o copyright?***

Si shaipe ke o studentura chi dzanen pe kado koncepto thaj ke trebal tu te des len jekh bazichno eksplanacija pe kado termino. Si sukar kana shaj te des majbut egzemplura thaj prakticno situacija katar amaro sakogeseso dzivdipe. Svako puti kana des len jekh situacija, mang lender te phenen egzemplura phangle kadale situacijasa.

Xramosar e gindura thaj e glavno vorbi pe jekh lfip-chart tabla.

Vežba 2: Creative Commons

Kadi vezba trebal te agorsarel ande 45-60 minutura. Ulaven le studenton ande grupe pe 3-4 studentura. E grupe trebal te keren evaluacija katar trin situacije, thaj te phenen save chachipe si les le manushe savo xramosarda kadala lila thaj save chachipena si averen manushen.

Den le studenten 30-40 minutura vash kadi vezba. Pal kodo mang le studenton te keren prezentacija pe lengere konkluzie.

Del len jekh lil ande savo so xramosardi e eksplanacija pal e licenca vash Creative, thaj aver lil savo del eksplanacija vas e trin situacije save si te oven diskutitime.

Pe studento:

Asun le instrukcie katar o trenero thaj de parpale (ansvero) pe:

Scenario No. 1

O Samija mangel te kerel PowerPoint prezentacija pal turisticno thana (atrakcie) ando leskoro foro. Ande kadi prezentacia kamen te thol fotografie save arakhlja ko Google Images.

Puchipena:

Shaj o Samija te lel kadala fotografie bizo te phenel o than kotar las kadala fotografie? Soske ?

Shaj te lel fotografija katar jekh Hotelo vash peskiri reklama?

Shaj te kerel modifikacie pe kadala fotografie?

Scenario No. 2

Liliana xramosarel jekh esej pal e klimaticno paruvipena. Vash kodo voj rodas informacie pa internet. Voj arakhal but informacie katar diferentno web-partina thaj las decizia te thol kadala informacie ande lakoro documento

Puchipena:

Saj e Liliana te kopirinel kadala informacie ande lakoro esejo? Soske ?

Shaj te ljol kada informacie bizo te xramo?

Sar te anavkerel e web-patrina ando lakoro dokumento?

Scenario No. 3

O Omeri xramosarel informacia pal o Avguno Lumakoro Maripe. Las decizia te lel sa e informacie pe kado temato katar e Wikipedia.

Puchipena:

Shaj o Omer te lel kadala informacie? Soske?

Shaj vov te lel kadala informacie bizo te xramosarel e web-partin?

Sar te anavkerel e web-patrina ando leskoro dokumento?

Sesija 16: Kontento

Pe Trenero:

O ciljo kadale aktivitetesko si te stimurilil pe o studento sar te len informacie katar o internet kana xramosaren lila

Lekcija: Sar te lel pe informacie katar internet

Ages si kadiki but web-patrina thaj data-baze save si len informacie prezentirime anda licenca katar Creative Commons. Si vazno te dzanen kadala informacie, thaj sar shaj te len kadala informacie thaj te na phagen o copyrights chachipe kana xramosaren turame personalna lila. E teluni lista sikavel web-partina kotar shaj te len informacie bizo te pokinen:

- Muzika: ccMixter.org, MusOpen, FMA – Bizolovenzi akhiva pe muzika, TeknoAXE
- Wikimedia Commons
- Flickr Creative Commons
- Unsplash
- Libreshot

Vezba 1: Sar te kreirinen jekh slogano (moto)

Kadi vezba sit e ovel agorisardi ande aproksimativno 120-180 minutora. Te shaj te keren kadi vezba, svako student trebal te ovel le akceso po kompjutero thaj interneto. O studento trebal te dzanel sar te kerel bukji po word thaj sar te kerel bukji fotografienca. O sikavno sit e azutil te studenton save chi dzanen te keden kadi bukji. E studentura trebal te kreirinen jekh slogano/moto savo von kamen (kana kamen shaj te len varesave vorbi katar pendzarde manusha) thaj te kreirinen reclama le materijalenca save kam arakhen pa interneto.

Pa studentura:

Si te keren bukji pal promocija katar tumaro slogano.

Gindisar pe tiro trajosko/dzividipasko slogano. Sar mangeja kado slogan te sikavs le tire amalenge? Ande tiri prezentacija shaj te thoves vi fotografie, muzika, animacija.

Bibliografija

Bulger, M., & Davison, P. (2018). The Promises, Challenges and Futures of Media Literacy. *Journal of Media Literacy Education*, 10(1).

Friesem, E. (2014). A Story of Conflict and Collaboration: Media Literacy, Video production and Disadvantaged Youth . *Journal of Media Literacy Education*, 6(1). www.jmle.orgwww.jmle.org

---

Mihailidis, P. (2009). CIMA Research Report: Media Literacy: Empowering Youth Worldwide. Center for International Media Assistance (CIMA).

Ranieri, M. (2011). Digital & Media Literacy Education. *Virtual Stages Against Violence*

MScheibe, C., & Rogow, F. (2012). *The Teacher's Guide to Media Literacy: Critical Thinking in a Multimedia World*. Corwin.

Smiler, A. (2014). *Practice Matters*.

Thoman, E., & Jolls, T. (2008). *Media Literacy Education Part I: Theory CML MediaLit Kit™ A Framework for Learning and Teaching in a Media Age Edition 2 Edition 2 Edition 1*. http://medialit.org/pdf/mlk/ola_mlkorientation_

Tuominen, S., & Kotilainen, S. (2012). *Pedagogies of Media and Information Literacies*. UNESCO. www.iite.unesco.org

Ko-finansirimo karat
Erasmus+ programo
katar le Evropaki Unija